

Diyamet

İLMİ DERGİ

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığı

•
Üç Ayda Bir Yayınlanır
•

Cilt: 42 • Sayı: 4 • Ekim - Kasım - Aralık 2006

EBÛ BEKR İBNÜ'L-'ARABÎ'NİN HADİS KÜLTÜRÜNDEKİ YERİ

M. Selim ARIK *

Özet:

468/1075 yılında Endülüs'ün İşbiliye şehrinde doğan İbnü'l-'Arabî 543/1148 yılında 75 yaşında Fas'ta vefat etmiştir. Ömrünün on yılını ise ilmî konularda derinleşmek için Mısır, Bağdat ve Mekke'de geçirmiştir. Gazzali gibi bir çok ünlü şahsiyetlerden istifade etmiştir. Yalnız hadis sahasında değil tefsir, fıkıh, kelâm, lügat ve târih gibi diğer konularda da eser vermiş ve talebeler yetiştirmiş bir müelliftir. Hadis alanında yazmış olduğu en önemli eseri Tirmizî şerhi *'Arizatü'l-Ahvezî* onun hadis ilmi sahasındaki dirayetini ortaya koymaktadır. Hatta bu eseri sonraki bir çok âlime de ilham kaynağı olmuştur.

Anahtar Kelimeler:

Hadis, Endülüs, İbnü'l-'Arabî

Al-Andulusi Scholar of Hadith: Ibnu'l-Arabi

Abstract:

Ibnu'l-Arabi was born in Spanish city of Sevilla 468/1075 and died in 543/1148 in Morocco at the age of 75. He spent ten years of his life in Egypt, Baghdad and Mecca searching knowledge, and met many famous scholar including Ghazali. He wrote many books not only in Hadith but also in other sciences like Tafsir, Fiqh, Kalam, Linguistics and History, and taught quite students. The most important book written by him is *Arizatu'l-Ahvezi*, the commentary on Tirmizî, which shows his nobility in Hadith. This book has been the source of inspiration for the subsequent generation of scholars.

Key Words:

Hadith, Spain, Endulus, İbnü'l-'Arabî

* Dr., Bursa Merkez Vaizi

Ebû Bekr İbnü'l-'Arabî Endülüs'te yetişen seçkin İslâm âlimlerindedir. Zira Endülüs, Müsned sahibi muhaddis Kurtuba'lı Baki b. Mahled (ö. 276/886), muhaddis ve tarihçi İbn Abdilberr (ö. 463/1070), Zahirî mezhebinin temsilcisi ve fakih İbn Hazm (ö. 456/1064), muhaddis ve fakih el-Bâcî (ö. 474/1081), muhaddis Kâdî İyâz (544/1149), meşhur mutasavvif Muhyiddîn İbnü'l-'Arabî (ö. 638/1240) ve müfessir Ahmed el-Kurtubî (ö. 672/1273) gibi pek çok ünlü âlimlerin yetiştiği bir bölgedir. Ebû Bekr İbnü'l-'Arabî de tefsir, hadis, fıkıh, kelâm ve lügat ilmi sahasında eserler yazan bir müelliftir. Bu yazıda genel olarak İbnü'l-'Arabî'nin Tirmizî şerhi 'Ârizatü'l-Ahvezi'si temel alınarak hadis ilmindeki yeri belirtilmeye çalışılacaktır.

I. Hayatı ve Eserleri

Nesebi, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Abdullah b. Ahmed el-Meâfiri el-Endelüsî olup "Kâdî Ebû Bekr İbnü'l-'Arabî" lakabıyla meşhur olan İbnü'l-'Arabî, 22 Şaban 468/1075 yılında Endülüs'ün İşbiliye¹ şehrinde dünyaya gelmiştir.² Ebû Bekr İbnü'l-'Arabî, daha küçük yaştan itibaren başta babası ve dayısı olmak üzere otuz kadar hocadan başta Kur'ân ilimleri olmak üzere ferâiz, mantık ve cebir okumuş, lügat ve şiir kitaplarını ezberlemiş, dokuz yaşında da hafızlığını tamamlamıştır.³

İbnü'l-'Arabî 17 yaşında iken 485/1092 yılında babasıyla beraber Şark yolculuğuna çıkar.⁴ Sırasıyla Malaga,⁵ Gırnata (Garnata),⁶ Meriyye,⁷ Bicâye,⁸ Bûne,⁹ Tunus, Mısır, Beytül-Makdis, Askalân,¹⁰ ve Bağdat gibi önemli ilim merkezlerine uğramış, 489/1096 yılında Mekke'ye ulaşmıştır. Bu yolculuğu esnasında dönemin ünlü ilim adamlarıyla görüşmüş, ders hocalarına katılmıştır. Bu hocalardan bazıları şunlardır:

1 İşbiliye, İspanya'nın güney batı bölgesinde liman kentidir. Bugünkü adı Sevilla'dır. Bkz. Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 195.

2 Geniş bilgi için bkz. İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, II, 590-591; cd-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis fi târihi ricâli çehi'l-Endelüs*, 93; İbn Hallikân, *Meşâyirü'l-erşad*, IV, 246; Zehabî, *Tenzihetü'l-huffâz*, IV, 1294-1297; Zehabî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, XX, 197-204; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, II, 25-43; Vecdî, *Dâiretü'l-meârif*, VI, 307-308.

3 İbnü'l-'Arabî, *Kânümu't-te'vil*, s. 70.

4 İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, II, 590.

5 Endülüs'ün liman kenti. bkz. Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 43.

6 Endülüs'ün deniz kenarında bir şehri. Bkz. Yakût el-Hamevî, a.g.e, IV, 195.

7 Güney Endülüs'te önemli bir kıyı kenti. Bkz. Yakût el-Hamevî, a.g.e, V, 119.

8 Cezâyir'de bir sâhil kenti. Bkz. Yakût el-Hamevî, a.g.e, I, 339.

9 Cezâyir'in liman kenti. Bkz. Yakût el-Hamevî, a.g.e, I, 512.

10 Filistin'de deniz kenarında bir şehir. Bkz. Yakût el-Hamevî, a.g.e, IV, 122.

1. Ebû Abdullah el-Meyûrakî (488/1095). Endülüs'ün hadis hafızlarından. Zâhiri mezhebine mensub olan bu zât aynı zamanda İbn Hazm ve İbn Abdilberr'in arkadaşlarından. *el-Cem' beyne's-Sahîhayn* adlı eseri vardır.¹¹
2. Ebu'l-Feth el-Makdisî (490/1097). Bu zât fakih, hafız, muhaddis ve çok te'lifâtı bulunan, Şam'da ikamet eden Şafîî âlimlerindendir.¹² İbnü'l-'Arabî, Buhârî'nin *Sahih*'ini bu üstadından dinlediğini belirtir.¹³
3. İbnü't-Tuyûrî Ebu'l-Hüseyin (500/1106). Dârekutnî'nin çoğu eserleri yanında yazılı bulunan bir âlimdir.¹⁴ İbnü'l-'Arabî bu hocasından bir çok hadis rivâyetinde bulunmuştur.¹⁵
4. İmam Gazzâlî (505/1111). *İhyâu ulûmi'd-dîn* ve *el-Müstasfâ fî usûli'l-fıkh* gibi birçok esere imza atan ve İslâm âleminde meşhur olan İmam Gazzâlî'den İbnü'l-'Arabî ders dinlemiş ve eserlerini okumuştur.¹⁶
5. et-Turtûşî Ebû Bekr el-Fihri, (520/1126). Bu zât İbn Rendeka diye de ma'rufur. Mâlikî şeyhlerindendir. Ebu'l-Velid el-Bâcî'den ders dinlemiş ve icâzet almış, Ebû Bekr eş-Şâşî'den fıkıh okumuş ve İskenderiye'de vefat etmiştir.¹⁷

İbnü'l-'Arabî başta hadis olmak üzere çeşitli ilim dallarına ait meşhur eserleri bu yoculuğu esnasında dinlemiştir. Bunlar arasında Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i,¹⁸ Mâlikî mezhebinin en önemli kaynaklarından olan *el-Müdevvene* ve Buhârî'nin *Sahih*'i sayılabilir. Ebû Bekr İbnü'l-'Arabî, bu yolculuğunda İmam Gazzâlî ile de karşılaşmış, başta *İhyâu ulûmi'd-dîn* olmak üzere meşhur eserleri bizzat kendisinden dinlemiştir.¹⁹

İbnü'l-'Arabî 491/1091 yılında babasıyla beraber Mısır'a doğru yola çıkar ve İskenderiye'ye varırlar. Burada kaldıkları iki yılın sonunda babası Ebû Muhammed el-Arabî hastalanır ve İskenderiye'de 493/1099 yılında vefat eder.²⁰ Şarktan hadis, fıkıh, tefsir, hilâfîyât gibi pekçok ilim dalında kendini yetiştirmiş olarak dönen İbnü'l-'Arabî, bu ilimleri kendi memleketinde öğretmeye ça-

11 Zehcî, *el-İber*, II, 359.

12 Bkz. İbnü'l-'Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 553; Zehcî, *el-İber*, II, 363.

13 İbnü'l-'Arabî, *Kânûnu't-te'vîl*, s. 104.

14 'Ârizatü'l-Ahvezî, III, 111; İbnü'l-'İmâd, *Şezerâtü'z-zehcî*, III, 412.

15 Mesclâ bkz. 'Ârizatü'l-Ahvezî, II, 173.

16 Bkz. 'Ârizatü'l-Ahvezî, VII, 58-59; *el-Avâsım*, s.30; Zehcî, *el-İber*, II, 387.

17 Bkz. 'Ârizatü'l-Ahvezî, IV, 123; *Kânûnu't-te'vîl*, 92, İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, II, 575.

18 Bkz. Zehcî, *Siyer*, XV, 539.

19 Bkz. 'Ârizatü'l-Ahvezî, VII, 58-59; *el-Avâsım*, s. 30; *el-İber*, II, 387.

20 Bkz. Makkarî, *Nefhu't-tîb*, II, 27.

Ebû Bekr İbnü'l-'Arabî Endülüs'te yetişen seçkin İslâm âlimlerindedir. Zira Endülüs, Müsned sahibi muhaddis Kurtuba'lı Baki b. Mahled (ö. 276/886), muhaddis ve tarihçi İbn Abdilberr (ö. 463/1070), Zahirî mezhebinin temsilcisi ve fakih İbn Hazm (ö. 456/1064), muhaddis ve fakih el-Bâcî (ö. 474/1081), muhaddis Kâdî İyâz (544/1149), meşhur mutasavvıf Muhyiddîn İbnü'l-'Arabî (ö. 638/1240) ve müfessir Ahmed el-Kurtubî (ö. 672/1273) gibi pek çok ünlü âlimlerin yetiştiği bir bölgedir. Ebû Bekr İbnü'l-'Arabî de tefsir, hadis, fıkıh, kelâm ve lügat ilmi sahasında eserler yazan bir müelliftir. Bu yazıda genel olarak İbnü'l-'Arabî'nin Tirmizî şerhi 'Arizatü'l-Ahvezî'si temel alınarak hadis ilmindeki yeri belirtilmeye çalışılacaktır.

I. Hayatı ve Eserleri

Nesebi, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Abdullah b. Ahmed el-Meâfiri el-Endelûsî olup "Kâdî Ebû Bekr İbnü'l-'Arabî" lakabıyla meşhur olan İbnü'l-'Arabî, 22 Şaban 468/1075 yılında Endülüs'ün İşbiliye¹ şehrinde dünyaya gelmiştir.² Ebû Bekr İbnü'l-'Arabî, daha küçük yaştan itibaren başta babası ve dayısı olmak üzere otuz kadar hocadan başta Kur'ân ilimleri olmak üzere ferâiz, mantık ve cebir okumuş, lügat ve şiir kitaplarını ezberlemiş, dokuz yaşında da hafızlığını tamamlamıştır.³

İbnü'l-'Arabî 17 yaşında iken 485/1092 yılında babasıyla beraber Şark yolculuğuna çıkar.⁴ Sırasıyla Malaga,⁵ Gırnata (Garnata),⁶ Meriyye,⁷ Bicâye,⁸ Bûne,⁹ Tunus, Mısır, Beytül-Makdis, Askalân,¹⁰ ve Bağdat gibi önemli ilim merkezlerine uğramış, 489/1096 yılında Mekke'ye ulaşmıştır. Bu yolculuğu esnasında dönemin ünlü ilim adamlarıyla görüşmüş, ders hocalarına katılmıştır. Bu hocalardan bazıları şunlardır:

- 1 İşbiliye, İspanya'nın güney batı bölgesinde liman kentidir. Bugünkü adı Sevilla'dır. Bkz. Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 195.
- 2 Geniş bilgi için bkz. İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, II, 590-591; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis fi târihi ricâli enî'l-Endelûs*, 93; İbn Hallikân, *Yefyâ'ütü'l-erjâm*, IV, 246; Zehabî, *Tazkiratu'l-huffâz*, IV, 1294-1297; Zehabî, *Siyeru 'alâmi'n-nübelâ*, XX, 197-204; Makkarî, *Nefhu't-tib*, II, 25-43; Vecdî, *Dâiretü'l-meârif*, VI, 307-308.
- 3 İbnü'l-'Arabî, *Kânâmu't-te'vil*, s. 70.
- 4 İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, II, 590.
- 5 Endülüs'ün liman kenti. bkz. Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 43.
- 6 Endülüs'ün deniz kenarında bir şehri. Bkz. Yakût el-Hamevî, a.g.e, IV, 195.
- 7 Güney Endülüs'te önemli bir kıyı kenti. Bkz. Yakût el-Hamevî, a.g.e, V, 119.
- 8 Cezâyir'de bir sâhil kenti. Bkz. Yakût el-Hamevî, a.g.e, I, 339.
- 9 Cezâyir'in liman kenti. Bkz. Yakût el-Hamevî, a.g.e, I, 512.
- 10 Filistin'de deniz kenarında bir şehir. Bkz. Yakût el-Hamevî, a.g.e, IV, 122.

1. Ebû Abdullah el-Meyûrakî (488/1095). Endülüs'ün hadis hafızlarındandır. Zâhiri mezhebine mensub olan bu zât aynı zamanda İbn Hazm ve İbn Abdilberr'in arkadaşlarındandır. *el-Cem' beyne's-Sahîhayn* adlı eseri vardır.¹¹
2. Ebu'l-Feth el-Makdisî (490/1097). Bu zât fakih, hafız, muhaddis ve çok te'lifâtı bulunan, Şam'da ikamet eden Şafîî âlimlerindendir.¹² İbnü'l-'Arabî, Buhârî'nin *Sahih*'ini bu üstadından dinlediğini belirtir.¹³
3. İbnü't-Tuyûrî Ebu'l-Hüseyin (500/1106). Dârekutnî'nin çoğu eserleri yanında yazılı bulunan bir âlimdir.¹⁴ İbnü'l-'Arabî bu hocasından bir çok hadis rivâyetinde bulunmuştur.¹⁵
4. İmam Gazzâlî (505/1111). *İhyâu ulûmi'd-dîn* ve *el-Müstasfâ fî usûli'l-fikh* gibi birçok esere imza atan ve İslâm âleminde meşhur olan İmam Gazzâlî'den İbnü'l-'Arabî ders dinlemiş ve eserlerini okumuştur.¹⁶
5. et-Turtûşî Ebû Bekr el-Fihri, (520/1126). Bu zât İbn Rendeka diye de maruftur. Mâlikî şeyhlerindendir. Ebu'l-Velid el-Bâcî'den ders dinlemiş ve icâzet almış, Ebû Bekr eş-Şâşî'den fıkıh okumuş ve İskenderiye'de vefat etmiştir.¹⁷

İbnü'l-'Arabî başta hadis olmak üzere çeşitli ilim dallarına ait meşhur eserleri bu yoculuğu esnasında dinlemiştir. Bunlar arasında Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i,¹⁸ Mâlikî mezhebinin en önemli kaynaklarından olan *el-Müdevvene* ve Buhârî'nin *Sahih*'i sayılabilir. Ebû Bekr İbnü'l-'Arabî, bu yolculuğunda İmam Gazzâlî ile de karşılaşmış, başta *İhyâu ulûmi'd-dîn* olmak üzere meşhur eserleri bizzat kendisinden dinlemiştir.¹⁹

İbnü'l-'Arabî 491/1091 yılında babasıyla beraber Mısır'a doğru yola çıkar ve İskenderiye'ye varırlar. Burada kaldıkları iki yılın sonunda babası Ebû Muhammed el-Arabî hastalanır ve İskenderiye'de 493/1099 yılında vefat eder.²⁰ Şarktan hadis, fıkıh, tefsir, hilâfîyât gibi pekçok ilim dalında kendini yetiştirmiş olarak dönen İbnü'l-'Arabî, bu ilimleri kendi memleketinde öğretmeye ça-

11 Zehcî, *el-İber*, II, 359.

12 Bkz. İbnü'l-'Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 553; Zehcî, *el-İber*, II, 363.

13 İbnü'l-'Arabî, *Kânûnu't-te'vil*, s.104.

14 'Ârizatü'l-Ahvezî, III, 111; İbnü'l-'İmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, III, 412.

15 Mesclâ bkz.'Ârizatü'l-Ahvezî, II, 173.

16 Bkz. 'Ârizatü'l-Ahvezî, VII, 58-59; *el-Avâsım*, s.30; Zehcî, *el-İber*, II, 387.

17 Bkz. 'Ârizatü'l-Ahvezî, IV, 123; *Kânûnu't-te'vil*, 92, İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, II, 575.

18 Bkz. Zehcî, *Siyer*, XV, 539.

19 Bkz. 'Ârizatü'l-Ahvezî, VII, 58-59; *el-Avâsım*, s. 30; *el-İber*, II, 387.

20 Bkz. Makkarî, *Nefhu't-tib*, II, 27.

lıymış, çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir.²¹ Bu öğrencilerin belli başlıları şunlardır:

1. İbn Fahnâr, (419/1028). Endülüs'teki Mâlikî şeyhlerinden olan bu zât, mezhepler arasındaki farklılıkları da çok iyi bilen bir kimsedir.²²
2. Kâdî İyâz (544/1149). Endülüs hadis âlimlerinden olan Kâdî İyâz hadis usûlünde *el-İlma'*,²³ garibu'l-hadis alanında *Meşâriku'l-envâr*,²⁴ Hz. Peygamber'in delâil, hasâis ve şemâil konusunda *eş-Şifâ bi ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ* gibi eseriyle ilim âleminde müstesna bir yeri olan bu âlim İbnü'l-'Arabî'nin ders halkasından yetişmiştir.²⁵
3. İbn Hayr el-İşbîlî (575/1179). Endülüs hadis âlimlerinden ve İbnü'l-'Arabî'nin meşhur talebelerindendir. Bu zât *Fehrese* adlı eseriyle şöhret bulmuştur.²⁶
4. İbn Beşkuvâl (578/1182). Endülüs'ün meşhur muhaddislerinden ve İbnü'l-'Arabî'nin güzide talebelerinden olan bu zât, ricâl kitabı olan *es-Sıla* adlı eseriyle şöhret bulmuştur.²⁷

Kâdî Ebû Bekr İbnü'l-'Arabî Endülüs hadis hâfızlarının ve âlimlerinin sonuncusudur. Rivâyet ilminde tam bir ehliyet kazanmış, aynı zamanda usûl, kelâm ve hilâfiyyât²⁸ gibi ilimlerle ve diğer bazı ilim dallarında oldukça ilerlemiştir. Bununla birlikte güzel huylu, kanaat ehli, dostuna bağlı, eziyetlere sabırlı ve sözünün eri bir kişidir. 528/1132 yılında İsbiliye kadılığına tayin edilir.²⁹ İki yıl sonra kadılık görevini kendi isteğiyle bırakarak daha sade bir hayatı ve ilmî çalışmaları tercih etmiştir.³⁰

21 Bkz, Zehabî, *Siyer*, XX, 200.

22 Bkz. İbnü'l-İmâd, a.g.e., III, 213.

23 Bu eseri incelememizde Kâdî İyâz'ın, üstadı İbnü'l-'Arabî'den sema yoluyla nakilleri görülür. Mesclâ bkz. *el-İlma'*, s. 29, 46.

24 Bu eser matbu olup çoğunlukla *Sahihayn* ve *Muvatta'* daki hadislerin garib olan kelimeleriyle bazı lafızların zabtı ve rivâyet ihtilafları ile mânâlarını açıklamaktadır. Görebildiğimiz kadarıyla Kâdî İyâz üstadından bu konuda nakilde bulunmamıştır.

25 Bkz. Zehabî, *el-İber*, II, 467.

26 Bkz. Zehabî, a.g.e., III, 69.

27 Bkz. Zehabî, a.g.e., III, 75.

28 Hilâfiyyât: İlm-i hilâf, bir mezhebin görüşlerini kendi bütünlüğü içerisinde yani ilmü'l-mezhep olarak öğrenme bilgisidir. Hilâfiyyât ise, sahâbe ve tabiîn görüşlerinden ayrı olarak fakihlerin farklı görüşlerinin gerek mukayese gerek savunma amacıyla bir araya getirilme işine yani genel anlamda mukayeseli hukuk ilmine denilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Şükrü Özen "Hilâf" D.İ.A. XVII, 527.

29 Makkarî, *Nefhu't-tib*, II, 28.

30 Şah Veliyyullah Dehlevî, *Bustânül Muhaddisîn* (ter: Dr. Ali Osman Koçkuzu) Diyanet İşleri Bşk. Ankara, 1986. s. 218.

İbnü'l-'Arabî'nin son günlerinde Endülüs'te siyâsî istikrar bozulmuş, Murabıtlar'ın hakimiyeti sona ermiş, Muvahhidler dönemi başlamıştır. İbnü'l-'Arabî 542/1147 yılında İşbiliye'nin önde gelenlerinin bulunduğu heyetle beraber siyâsî iktidar değişiminin ve otorite boşluğunun halk üzerinde yapacağı olumsuz etkileri önlemek ve ülkenin geleceği bakımından yeni kurulan Muvahhidler Devleti'yle iyi ilişkileri başlatmak amacı ile Merrakuş'a, Muvahhid Emiri Abdulmü'min b. Ali ve Velihaht İbn Tumert'a giderler. Abdulmü'min bu heyeti bir yıla yakın süre Merrakuş'ta ağırlar. Heyet üyelerinden bir kısmı geri döndüyse de İbnü'l-'Arabî bir yıl kadar orada kalmıştır.³¹ Bir yıl sonra İşbiliye'ye dönerken yolda Fas yakınlarında hastalanır. Tarihçilerin büyük çoğunluğu 543/1148 yılının Rebü'l-âhir ayında ve 75 yaşında iken Fas'ta vefat ettiğini ve buraya defnedildiğini nakledeleler.³²

İbnü'l-'Arabî çeşitli vesilelerle başta '*Ârizatü'l-Ahvezî ve Ahkâmu'l-Kur'ân* olmak üzere günümüze ulaşmış veya ulaşmamış birçok eserinden bahseder. Aynı şekilde ricâl ve tabakât müellifleri de onun zamanımıza intikal etmeyen bir çok eserlerinden söz etmektedirler. Meselâ *Buğyetü'l-mültemis* sahibi ed-Dabbî (599/1202) te'lifatının kırkın üzerinde olduğunu bildirmektedir.³³ Müellifin günümüze ulaşan eserlerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Hadis İlimleri

a. '*Ârizatü'l-Ahvezî bi şerhi Câmi'i't-Tirmizî*: Son imlâ ettirdiği eserlerinden biri olduğunu tahmin ettiğimiz bu çalışma Tirmizî'nin *Câmi'i'* üzerinde yapılan ilk şerhtir. Makkarî (1041/1631), *Nefhu't-tib* adlı eserinde İbnü'l-'Arabî'nin 493/1099 yılından sonra Şark seyahatını tamamlayıp Endülüs'e doğru yola koyulduğunda bu eseri kaleme aldığını nakleder.³⁴ Halbuki '*Ârizatü'l-Ahvezî*'nin son cildinde bu eserin 540/1145 yılında imla ettirildiği belirtilmektedir.³⁵

31 Bkz. Ahmet Baltacı, "İbnü'l-'Arabî", DİA, XX, 489.

32 İbn Beşkuvâl, a.g.e, aynı yer; İbn Hallikân, *Vesfeyâtü'l-a'yân*, IV, 246. İbnü'l-İmâd vefât tarihini 546/1151 şeklinde belirtirken, (bkz. *Şezeratü'z-zehab*, IV, 141); İbn Kesîr ise 545/1150 olarak vermektedir. Bkz. *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XII, 228.

33 ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, 93; İsmail Paşa el-Bagdadî'de *Hediyetü'l-arifin* adlı kıymetli eserinde İbnü'l-'Arabî'nin 30 civarında eserinin isimlerini vermektedir. Bkz. *Hediyetü'l-ârifin*, II, 90. Bizim araştırmamızda da müellifin ellinin üzerinde eserinin olduğu tesbit edildi. Bkz. M. Selim Arık, *Ebû Bekr İbnü'l-'Arabî ve Sünen Şerhi 'Ârizatü'l-Ahvezî*, Bursa, 2001, s. 22-34. (Basılmamış doktora tezi.)

34 Makkarî, *Nefhu't-tib*, II, 28.

35 '*Ârizatü'l-Ahvezî*'nin on üç cilt halinde yayınlanan Beyrut baskısında bu eserin 540/1145 yılında İbnü'l-'Arabî'nin talebesi Ebû Yusuf el-Kureşî ez-Zühri tarafından sema ve kıraat yoluyla okunduğu belirtilmektedir. (Bkz. '*Ârizatü'l-Ahvezî*, XIII, 340)

b. *Kitâbu'l-Kabes fî şerhi Muvatta' Mâlik b. Enes: Muvatta'* şerhi olan bu eseri, 1992 yılında Dâru Garbi'l-İslâmî yayınevi tarafından üç cilt halinde Dr. Muhammed Abdullah Vülid Kerîm'in tahkiki ile yayımlanmıştır. İbnü'l-'Arabî 532/1137 yılında Kurtuba'da telif etmiştir. '*Ârizatü'l-Ahvezî*'de bu esere atıflar yapmaktadır.³⁶ Ebu'l-Velid el-Bâcî'nin *el-Müntekâ* adlı *el-Muvatta'* şerhinin fikhî meselelerle yoğunlaştığını, fakat hadis ilimleri açısından yetersiz kaldığını ifade eden İbnü'l-'Arabî, hem bu boşluğu doldurmak hem de ele aldığı fikhî meselelerde kendi görüş ve tercihini belirtip İmam Mâlik'in ve diğer müctehidlerin görüşlerini tahlil veya tenkid etmek amacıyla bu eseri kaleme almıştır.³⁷

c. *el-Mesâlik fî şerhi Muvatta' İmam Mâlik: Muhammed Süleymanî ve Ayşe Süleymanî tarafından Câmiatü Muhammed el-Hâmis'de doktora çalışması olarak tahkik edilmiş, henüz basılmamıştır.*

2. Diğer Eserleri

- a. *Ahkâmu'l-Kur'ân: Sûre tertibine göre ahkâm âyetlerinin tefsiridir. Yer yer usûl ve edebî konulara da değinmekle birlikte rivâyet tefsiri mâhiyetindedir. İbnü'l-'Arabî bu eserin yazımını 503/1109 yılında bitirmiştir.*³⁸ Eser dört cilt halinde Ali Muhammed el-Bicâvî tarafından tahkik edilmiş, Beyrut'ta Dâru'l-ma'rife yayınları arasında tarihi belirtilmeden neşredilmiştir.
- b. *Kanûnu't-te'vil: Müellif kitabının başında eserine "Kanun fi't te'vil li ulûmi't-tenzîl" ismini verdiğini belirtir ve muhteviyat olarak tevhid, ahkâm ve tezkir gibi Kur'ân ilimlerinden bahsettiğini açıklar. Bu eserde ilmin önemi, kaynağı, çeşitleri, ruh ve beden te'vil kuralları vb. konuların işlendiği görülmektedir. Eser muhteva itibarıyla incelendiğinde, önce müellifin öğrencilik yıllarından itibaren okuduğu kaynak kitaplardan Şark'a yapmış olduğu yolculuklarla bu esnada karşılaştığı güçlüklerden ve tanıştığı âlimlerden bahseder. Sonra "nefs" kavramı ve "ma'rifetullah" konusu, eğitim ve öğretim metodları ile dirâyet tefsiri konusunu işler. İbnü'l-'Arabî bu eseri 533/1138 yılında imla ettirdiğini de açıklamaktadır.*³⁹ Eser bir cilt halinde Muhammed Süleymanî tarafından tahkik edilmiş, 1990 yılında Cezayir'de basılmıştır.

36 Bkz. '*Ârizatü'l-Ahvezî*, IV, 392.

37 Mesclâ bkz. *Kitâbü'l-Kabes*, I, 5. (önsöz).

38 Bkz. *Ahkâmu'l-Kur'ân*, IV, 1998.

39 '*Ârizatü'l-Ahvezî*, VI, 69. İbnü'l-'Arabî burada yalnız *Kanûnu't-te'vil* adlı eserinden bahsetmektedir. Oysa aynı zamanda tefsir mahiyetinde *Vâzihü's-sebil ilâ ma'rifeti Kanûni't-te'vil* diye bir başka eseri daha vardır ki, burada hangisini kastettiğini belirtmemektedir. Atıfta bulunduğu yerden muhtemelen zikrettiğimiz *Kanûnu't-te'vil* adlı eserine işaret etmiş olabilir.

- c. *en-Nâsîh ve'l-mensûh fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*: Kur'ân'daki nâsîh ve mensûh âyetler ile ilgili olan bu eser, Dr. Abdulkebir el-Alevî el-Medğarî tarafından tahkik edilerek 1992 yılında Beyrut'ta iki cilt halinde basılmıştır. Medğarî, birinci ciltte müellifin hayatı, hocaları, talebeleri ve eserleri üzerinde durmuş ve kitabın tanıtımını yapmıştır. İkinci ciltte ise eserin tahkikini gerçekleştirmiştir.
- d. *Envârü'l-fecr*: İbnü'l-'Arabî'nin şerhinde zaman zaman atıfta bulunduğu⁴⁰ bu eserini yirmi senede yazdığı ve seksenbin varaktan oluşan (!) bir tefsir kitabı olduğu anlaşılmaktadır.⁴¹ İbnü'l-'Arabî *'Ârizatü'l-Ahvezî'* nin bir yerinde, içerisinde Hz. Peygamber'in en büyük mucizesi olan "ay'ın ikiye bölünmesi" hadisesinin de yer aldığı bin mucizesini burada topladığını zikreder.⁴²
- e. *el-'Avâsım mine'l-kavâsım*: Bu eser felsefî, kelâmî ve tarihî bilgiler ağırlıklı olarak kaleme alınmıştır. İbnü'l-'Arabî bu eserinde kâinatta her şeyin çift olarak yaratıldığını, meselâ meleğin yanında şeytanın, aklın yanında nefsin, hayrın yanında şerrin bulunduğunu belirterek hakkın açık olmasına rağmen, ona karşı çıkan ve yayılma istidadında bulunan batılın hileleri bulunduğunu belirtir⁴³ ve bunları "kâsıma" (felaket), bu hileleri ortadan kaldıran delilleri de "âsıma" (felaketten kurtaran, koruyan) başlıkları altında ilgili görüşleri de belirterek işlemektedir. İlk defa Abdulhumeyd b. Bâdîs (1940) tarafından tahkik ve neşredilen bu eser, sonra da Ammar Tâlibî'nin yeni bir çalışmasıyla beraber tekrar yayınlanmıştır. Ayrıca bu eser Muhibüddin el-Hatib (1970) tarafından da yalnız Hz. Osman'ın vefatı ve Sıffin olayı üzerindeki konuları ihtiva eden bölümüyle h. 1412 yılında Kâhire'de neşredilmiştir.
- f. *el-Emedü'l-aksâ fî şerhi'l esmâi'l-hüsnâ ve sıfâtihi'l-ulyâ*: Allah'ın isim ve sıfatlarını konu edinen bu eserin birçok yazma nüshaları mevcuttur. Bunlardan bir tanesi de h. 741 yılında istinsah edilmiş olup Şehid Ali Paşa nr. 371 ve Üsküdar Selim Ağa Kütüphanesi 499 numarada mevcuttur.⁴⁴ Bu eserin bir bölümü Ramazan Biçer tarafından 1999 yılında edisyon kritik yapılarak doktora çalışması olarak sunulmuştur.
- g. *Sirâcü'l-mürîdîn*: İbnü'l-'Arabî Tirmizî şerhi *'Ârizatü'l-Ahvezî'* de "takvâ" kelimesini açıklarken geniş bilginin bu eserde olduğuna işaret

40 Mesclâ bkz. *'Ârizatü'l-Ahvezî*, III, 292.

41 Bkz. İbnü'l-'Arabî, Kanûnu't-te'vîl, s. 25. Bu bilgi için ayrıca bkz. *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I, 6. (Muhakkikin önsözü).

42 Bkz. *'Ârizatü'l-Ahvezî*, VI, 351.

43 Ayrıca bu bilgiler için bkz. *'Ârizatü'l-Ahvezî*, VI, 98.

44 *'Ârizatü'l-Ahvezî*, IV, 130; Bkz. Brockelmann, GAL, s.I, 733.

eder.⁴⁵ İbn Hacer el-Askalâni (852/1448) bu eserden istifade etmiş olmalı ki şerhinde zikretmektedir.⁴⁶ Müellifin hacimli çalışmalarından (245vr.) biri olan bu eserin tam adı *Sirâcü'l-mürîdîn fî sebîli'l-mühtedîn ke-istinâreti'l-esmâ' ve's-sıfât fî makâmât ve'l-hâlâti'd-dîniyye ve'd-dünyeviyye bi-edilleti'l-akliyye ve's-şeri'ati'l-Kur'âniyye* şeklindedir. Bilinen tam nüshası, Kâhire'de Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye'de (nr. 20348 "b") bulunmaktadır. Müellifin hayatının son dönemlerinde "imlâ usûlü" ile kaleme alındığı anlaşılan bu eserin girişinde tasavvufî konuların doğru bir şekilde anlaşılması amacıyla te'lif edildiği belirtilir.⁴⁷

- h. *el-Mahsul fî usûli'l-fikh*: Usûl-i fıkha dair olan bu eser,⁴⁸ h. 1410 yılında Câmîatü'l-İslâmiyye'de Abdullatif b. Ahmed Süleyman tarafından master çalışması olarak tahkik edilmiştir.⁴⁹ Eserin bir nüshası İstanbul'da Millet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. (Feyzullah Ef.nr.236) 69 varaklık bu yazma nüshanın 663/1264 yılında Mısır'da istinsah edildiği kaydedilmektedir.
1. *Tertîbü'r-rihle li't-terğîb fî'l-milleti*: İbnü'l-'Arabî'nin Şark'a yaptığı ilim yolculuğunu ve hâtıralarını edebî bir üslûpla anlatan bir eserdir.⁵⁰ Bu eser 1987 yılında Beyrut'ta Saîd A'rab tarafından yayımlanmıştır.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere İbnü'l-'Arabî tefsir, hadis, fıkıh, kelâm ve hilafiyât sahalarında pek çok eser ortaya koymuştur. Bunlardan el yazması halinde olanlardan bir kısmı tahkik edilerek yayınlanmış, bazı eserleri de akademik çalışmalara konu olmuştur. Meselâ İbnü'l-'Arabî'nin *Ahkâmu'l-Kur'an* adlı eseri, diğer bazı *Ahkâmu'l-Kur'an* adlı eserlerle mukayese edilmiştir.⁵¹ Kısacası İbnü'l-'Arabî'nin ilmî şahsiyeti ve eserleri üzerine çeşitli akademik çalışmalar yapılmış ve yapılmaya da devam edilecektir.

II. Hadis İlimindeki Yeri

Bir âlimin herhangi bir ilim dalında meşhur olması yalnız o sahadaki tüm eserleri okuması ve bilmesi manasına gelmez. Bilakis o sahada yeni

45 'Ârizatü'l-Ahvezî, II, 69.

46 İbn Hacer el-Askalâni, *Fethu'l-bârî*, X, 266.

47 Geniş bilgi için bkz. Biçer, Ramazan, a.g.e., s. 48.

48 'Ârizatü'l-Ahvezî, I, 240.

49 Burada eser Ümmü'l-Kura Üniversitesi Kütüphanesi 846 nolu katalogta şu şekilde kayıtlıdır: el-Mahsul fî ilmi'l-usûl li Ebî Bekr İbni'l-'Arabî, (Master), Abdullatif b. Ahmed Süleyman, Câmîatü'l-İslâmiyye, Tahkik ve Araştırma, 1410 H.

50 'Ârizatü'l-Ahvezî, VII, 236.

51 *el-Müvâzenetü beyne'l-İmâmeyn el-Cassâs ve İbni'l-'Arabî fî Ahkâmi'l-Kur'an*, Hüriye Sâlihî, Usûlu'd-Dîn Yüksek Devlet Enstitüsü, Cezâyir.

metod ve kâideler koymasına bağlıdır. Bu bağlamda İbnü'l-'Arabî'nin hadis ilmindeki yeri incelenirken rivâyet ve dirâyet açısından konumu ele alınacak ve hadis şerh edebiyatındaki üslûbu örneklerle işlenmeye çalışılacaktır.

A. Hadis Rivayetini ve Kitaplarını Kullanmadaki Yeri

1. Hadis Tahammül Yollarını Kullanması

Hadis usûlü ile ilgili kaynaklarda, hadis öğrenme metodları adı altında sema, kırâet, icâzet, münâvele, kitâbet, i'lâm, vasiyyet ve vicâde olmak üzere sekiz çeşit belirtilir.⁵² İbnü'l-'Arabî'de bu metodları kullanmaktadır. Hatta bazan okuduğu kitaba, yer ve tarih bildirerek atıfta bulunur. Meselâ, "Ahberenâ Ebu'l-Hasan Mübarek b. Abdulcebbar, Ahberenâ Ebû't-Tayyib et-Taberî, Ahberenâ ed-Dârekutnî, Haddesenâ Ebû Bekr en-Nisâbüri, Haddesenâ Abdullah b. Muhammed b. el-Arabi (Amr el-Gazzi) Haddesenâ Muhammed b. Yusuf el-Firyâbi, Haddesenâ Alâ b. Züheyr, an Abdurrahman b. Esved, an Ebihi, an Aişe Kâlet..."⁵³ Dârekutnî'nin *Sünen*'inden naklettiği bir başka hadis için ise yer ve zaman da bildirmektedir: "H. 490 senesinin zilhicce ayının üçüncü gecesinde Bâbu'l-meratib'de bu hadisi kıraat ettim. Ahberanâ Ebu'l-Hasan el-Mübarek b. Abdülcebbar, Ahberanâ Ebû't-Tayyib Tahir b. Abdullah et-Taberi Ahberanâ ed-Dârekutnî (...) an İbn Abbas (...)"⁵⁴

Yukarıda zikrettiğimiz bu örneklerden anlaşıldığı gibi, İbnü'l-'Arabî yaptığı senedli nakillerde "Ahberanâ" sigasını çok sık kullanmaktadır.⁵⁵ Bununla beraber Vicâde⁵⁶ ve Kıraat⁵⁷ usûlüyle aldığı bilgileri de bu metodlara uygun tâbirler ile naklettiğini görmekteyiz. İbnü'l-'Arabî, hadis tahammül yolları ve eda sigalarını değerlendirirken: "En üstün rivâyet metodu semâdır. Sonra arz ve kıraat gelir."⁵⁸ Üçüncüsü münavele, dördüncüsü ise icazettir."⁵⁹ demektedir. Görüldüğü gibi İbnü'l-'Arabî hadis alma metodlarını üstünlük derecesine göre hadis usûlü kitaplarındaki gibi sıralamaktadır.

52 Bkz. Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, II, 8.

53 Bkz. *Ârizatü'l-Ahvezî*, II, 173. Hadis için bkz. Dârekutnî, *Sünen*, II, 188.

54 *Ârizatü'l-Ahvezî*, I, 213.

55 *Ârizatü'l-Ahvezî*, II, 277. Hadis için bkz. Ncsâi, *Menâsik*, 95.

56 *Ârizatü'l-Ahvezî*, IV, 354.

57 *Ârizatü'l-Ahvezî*, IV, 356.

58 Bkz. *Ârizatü'l-Ahvezî*, VII, 180,221.

59 *Ârizatü'l-Ahvezî*, II, 73.

2. Rivâyetü'l-Hadis Kitaplarını Değerlendirmesi

İbnü'l-'Arabî hadis kitaplarının mevsûkiyeti noktasında *Kütüb-i Hamse*⁶⁰ dışındaki kitaplardan hadis alırken dikkatli olunması gerektiğine dikkat çeker ve güvenilir diğer hadis kitaplarını şöyle sıralar: “Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'leri, Tirmizî,⁶¹ Ebû Dâvud ve Nesâî'nin *Sünen*'leri. İmâm Mâlik'in *Muvatta*'ı da güvenilir kitapların başında gelir. Çünkü bu kitap (*Muvatta*') tüm kitapların tâcı ve rûhudur” “Ahmed b. Hanbel'in (240/854) *Kitâbü'z-Zühd*'ü. Hennâd b. es-Seriy el-Kûfî'nin (243/857) *Kitâbü'z-Zühd*'ü. Bu iki müellifin şeyhi olan Abdullah b. Mübarek'in (181/797) *Kitâbü'z-Zühd ve'r-rekâik*'i de güvenilir hadis kitapları arasındadır.”⁶² İbnü'l-'Arabî'nin İbn Mâce'yi en güvenilir hadis kitapları içinde saymadığı görülür. Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'leri ile Ebû Dâvud, Tirmizî ve Nesâî'nin *Sünen*'lerini en güvenilir kitaplar olarak takdim etmiş ve bunları “*Kütüb-i Hamse*” şeklinde isimlendirmiştir.⁶³ İbnü'l-'Arabî'nin İmâm Mâlik'in *Muvatta*'na büyük önem verdiği görülmektedir. Bundan hareketle, İbn Mâce'yi *Kütüb-i Sitte* içinde sayan muhaddislerin aksine İbnü'l-'Arabî, *Muvatta*'ı en güvenilir altıncı kitap kabul etmeye hazır gibi gözükmektedir.⁶⁴ Zira İbnü'l-'Arabî'nin *Kütüb-i Sitte* yerine *Kütüb-i Hamse* tâbirini telaffuz etmekle birlikte İmâm Mâlik'in *Muvatta*'ını devamlı bu kitaplarla beraber zikrettiğini görürüz.⁶⁵ İbnü'l-'Arabî, okuduğu anlaşılın rivâyetü'l-hadis kaynaklarını, okumakla kalmamış bunların bazı problemlerine de işaret etmiştir. Mesela İbn Mâce'yi bir hadisteki senet münasebetiyle şöyle tenkid etmektedir: “İbn Mâce, Kitabu'd-duâ'da nakletmiş olduğu hadisin râvîsi olan Ebû Sellâm el-Hubşî'yi (veya Habeşî) Hz. Peygamber'in hizmetçilerinden biri olarak

60 Hadis tarihinde el-Kütübü's-Sitte terimi h. VI. asırda kullanılmaya başlanmıştır. Bazı hadisçiler Darimi'nin *Sünen*'ini altıncı kitap olmağa layık görürken diğer bazıları da İmâm Mâlik'in *el-Muvatta*' adlı kitabını, İbn Mâce'nin *Sünen*'i yerine teklif etmişlerdir. Geniş bilgi için bkz. el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatraf*e (ter. Yusuf Özbeck, Hadis Literatürü), s. 5; Talat Koçyigit, *Hadis Tarihi*, s. 249-250.

61 Müellifimiz *Kütüb-i Hamse*'yi sayarken, Tirmizî'yi üçüncü sıraya koymuş, fakat *Sünen* veya *Cami*' isimlerinden hangisini tercih ettiğini belirtmemiştir.

62 *Ârizatü'l-Ahvezi*, II, 202.

63 *Ârizatü'l-Ahvezi*, II, 202; ayrıca bkz. İbnü'l-'Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, II, 816. *Kütüb-i Sitte*'yi bir araya getirme düşüncesini ilk gerçekleştiren, Endülüslü muhaddis Rezin b. Muâviye es-Sarakustî'dir (535/1140). İbn Mâce'nin *es-Sünen*'i yerine İmâm Mâlik'in *el-Muvatta*'ı olarak *Kütüb-i Sitte*'deki hadisleri şerh etmeksizin bir araya getirmiş, *et-Tecriid li's-sihah ve's-sünen* diye de anılan eserine *el-Cem' beyne'l-usûlu's-sitte* adını vermiştir. Bkz. İsmâil L. Çakan “*Câmiu'l-usûl li ehâdisi'r-Rasûl*”, *DİA*, VII, 136.

64 İbn Mâce'nin *Kütüb-i Sitte*'ye dahil edilişi, Ebu'l-Fazl b. Tahir el-Makdisî'nin (507/1113) “*Şurûtu'l-eimmeti's-sitte*” adlı kitabını te'lif etmesinden sonra altıncı kitap olarak İbn Mâce'yi saymasıyla başlamıştır. H.VII. asırdan itibaren ise *Sünen*'in, *Kütüb-i Sitte*'nin altıncı kitabı olarak şöhret bulmaya başladığı görülmektedir. Bkz. Ebû Zehv, *el-Hadis ve'l-muhaddisün*, s.418.

65 Meselâ bkz. *Ârizatü'l-Ahvezi*, II, 202.

gösterir.⁶⁶ Oysa Ebû Davud'un *Sünenin*'de bu râvî Ebû Sellam el-Hubşî, Hz. Peygamber'in hizmetçilerinin birinden işiten râvî olarak geçer.⁶⁷ Doğru olan da budur.⁶⁸ *Tirmizî*'de yer alan bir başka rivâyet de müellifimizi doğrulamaktadır. Zira bu rivâyete göre Ömer b. Abdülaziz, Ebû Sellam el-Hubşî'ye gelerek Sevban (r.a)'dan işittiği bir hadisi nakletmesini istemektedir.⁶⁹

B. Rivâyetü'l-Hadis ve Dirâyetü'l-Hadis İlimdeki Yeri

İbnü'l-'Arabî'nin ele aldığı konuları işlerken, pekçok hadis ıstılahını kullandığı görülür. Bu sık kullanıma rağmen, genelde ıstılahların açık bir tarifini vermemektedir. Bu da İbnü'l-'Arabî'nin o ıstılah hususunda, dönemin hadis kültürüne aynen katıldığını, farklı bir anlayışının olmadığını gösterir. İbnü'l-'Arabî' usûl-i hadisteki; râvilerin isim ve künyeleri, zıt gibi görünen hadislerin te'lifi, isrâilî rivâyetlere işaret etme, hadisleri yorumlama vb. gibi hadis ilminin en çetrefilli konularında ortaya koyduğu çaba, onun bu sahadaki başarısını göstermeye kâfi gelir kanaatindeyiz. Müellifin hadis ıstılahlarını kullandığı şöyledir:

I. Ravilerine Göre Hadisler

a. Mütevatir Haber

Usûl âlimleri arasında farklı tarifleri ve şartları ileri sürülen mütevatir haberi⁷⁰ İbnü'l-'Arabî tarifini yapmamış, ancak bazı şartlarına işaret etmiştir. Meselâ "namazda kırâata Fâtiha ile başlanması gerektiğini" haber veren hadisin⁷¹ şerhinde, "en doğru olan İmam Mâlik'in görüşüdür. Çünkü Mescid-i Nebî'de Medîne ahâlisinin uygulamaları "mütevâtir" olarak İmam Mâlik zamanına kadar ulaşmıştır. Bu tevatürden sonra haber-i vâhide veya şâz görüşlere itibar edilmez. Zira Mescid'de besmele açıktan okunmuyordu"⁷² diyerek, mütevatir haberin bazı şartlarına (meselâ belli bir sayı gibi) işaret ettiğini söyleyebiliriz.

b. Âhâd Haber

İbnü'l-'Arabî âhâd hadisin tarifini de yapmaz. Fakat haber-i vâhid ile amel edilmesi gerektiğini söylerken, onu mütevatir haberin karşısı olarak kullandığını:

66 Bkz. İbn Mâce, *Dua*, 14.

67 Bkz. Ebû Dâvud, *İlim*, 6.

68 *'Arizatü'l-Ahvezi*, V, 206-207.

69 Bkz. Tirmizî, *Sıfatü'l-Kıyâme*, 15.

70 Çeşitli tarifler için bkz. İbnu's-Salâh, *Ullâmu'l-hadis*, s.267; Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, II, 176.

71 Tirmizî, *Salât*, 68.

72 *'Arizatü'l-Ahvezi*, I, 298.

görüür. ⁷³ İbnü'l-'Arabî'de bu haberlerin dinde hüccet olduğunu söylemektedir. ⁷⁴ Yine hüküm açısından da âhad haberin Kur'ân'daki umumî hükümleri "tahsis" edebileceği görüşünde olduğunu belirtir. ⁷⁵ İbnü'l-'Arabî, "bir topluluk hadisi nakleler, fakat sika bir râvî hadisin lafzında tek kalırsa bu rivâyet kabul edilir" dedikten sonra, ⁷⁶ hadis usûl kitaplarında "ziyâdeü's-sika" ⁷⁷ diye nitelendirilen ve çoğunluk tarafından kabul edilen görüşü desteklemektedir.

c. Müsned

İbnü'l-'Arabî müsned hadisin de tarifini yapmamıştır. Ancak mürsel hadisin tarifini verirken "müsned hadisin malum olduğunu ve bunda ihtilaf edilmediğini" söyler. ⁷⁸ Bu bilgiden hareketle İbnü'l-'Arabî'nin müsned terimini "muttasıl" manasında kullandığı anlaşılmaktadır. ⁷⁹

d. Mürsel

İbnü'l-'Arabî bu ıstılahı "Tabiî'nin, sahâbiyi zikretmeden rivâyet ettiği hadis" şeklinde tarif eder ⁸⁰ ve şu örneği gösterir: "Mescide bevl eden arabî..." ⁸¹ hadisi, *Sünen-i Ebû Dâvud*'da Abdullah b. Ma'kil b. Mukarrin'den mürsel olarak rivâyet edilmektedir. ⁸² İbnü'l-'Arabî bu rivâyete işaret ettikten sonra mürsel hadisin delil olması ile alâkalı görüşlerini şu şekilde beyan eder: "Mürsel hadis müsned hadis gibi hüccettir. Özellikle Sa'îd b. Müseyyeb (110/728) ile ⁸³ İmam Mâlik'in (179/795) İbn Şihab ez-Zührî'den (124/742) rivâyet etmiş olduğu mürsel hadisler bize göre hüccettir." ⁸⁴ İbnü'l-'Arabî'ye göre sahih olan mürsel hadisle amelîn câiz, hatta vacip olmasıdır. Çünkü sahâbe قال رسول الله "kâle Rasûlullah" dediği zaman Hz. Peygamber'in söylediği sözleri nakletmektedirler. İbnü'l-'Arabî hadisin

73 'Arizatü'l-Ahvezî, aynı yer.

74 Mescidâ bkz. 'Arizatü'l-Ahvezî, I, 365; II, 224. Bu tarif ve hüküm için bkz. Şafî, *er-Risale*, s. 369.

75 'Arizatü'l-Ahvezî, III, 120; *Ahkâm'ul-Kur'ân*, II, 579.

76 'Arizatü'l-Ahvezî, VII, 264. Gazzâlî (505/1111) hadisin ziyade lafzında veya manasında sika râvînin tek kalması cumhura göre makbuldür der. (bkz. el-Mustasfâ, I, 168) Serahsî (490/1096) ise, "bir râvîden hem ziyadeli hem ziyadesiz şekilde aynı hadis nakledilirse, müsbet olan ziyadeli rivâyet kabul edilir" demektedir. (Bkz. *Usûlü's-Serahsî*, II, 25).

77 Geniş bilgi için bkz. İbnü's-Salâh, a.g.e. s. 85.

78 Bkz. 'Arizatü'l-Ahvezî, VII, 260.

79 İbnü'l-'Arabî'nin müsned hadisin tarifinde ihtilaf yoktur demesine rağmen klasik hadis usûlü kitaplarında bu ihtilafı görmekteyiz. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 43-44.

80 'Arizatü'l-Ahvezî, VII, 260. Usûl-i hadis kitaplarında mürsel hadisin tarifinde de ihtilaf edilmekle beraber mücellifimiz bunlara işaret etmemiştir. Ancak yaygın görüşü tercih ettiğini görmekteyiz. Geniş bilgi için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s.51; el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s.21.

81 Tirmizî, Tahâret, 112.

82 Bkz. Ebû Dâvud, Tahâret, 138.

83 'Arizatü'l-Ahvezî, III, 371.

84 'Arizatü'l-Ahvezî, I, 302, 445.

sıhhati için hadis rivâyet edenin halinin araştırılması gerektiğine de işaret etmektedir.⁸⁵

e. Munkatı‘

Munkatı‘ tâbiri, lügat yönünden unûmiyetle “isnâdı muttasıl olmayan hadisler” için kullanılmıştır. İnkıta veya râvî düşmesi, isnâdın ister başında olsun ister ortasında veya sonunda olsun fark etmez. Yani o isnâd her halde munkatı‘dır. Bu bakımdan sahâbî râvîsi düşen ve ıstılâhta mürsel denilen isnad çeşidiyle munkatı‘ arasında lügat mânâsı yönünden hiçbir fark yoktur.⁸⁶ Munkatı‘ ile maktû‘ tâbirlerini aynı anlamda kullanan âlimler olmuştur.⁸⁷ Fakat âlimler genelde tâbiûna gelen kendilerine ait söz ve fiillere “maktû‘” demişlerdir.⁸⁸ İbnü'l-'Arabî de “maktû‘” tâbirini “munkatı‘” mânâsında kullanmaktadır.⁸⁹

f. Müdebbec

İbnü's-Salâh, müdebbec hadisi: “Akrânın, yani yaşça birbirine yakın olan râvîlerin birbirinden hadis rivâyet etmeleridir.”⁹⁰ şeklinde tarif eder. İbnü'l-'Arabî de “müdebbec” hadisi “sahabînin sahabîden rivâyeti” şeklinde tarif etmektedir.⁹¹ Oysa hadis usûlü kitaplarında bu tür rivâyetlere “sahabî mürseli” denmektedir.⁹²

g. Müdelles

İbnü'l-'Arabî müdellesi tarif ederken tedlisin çeşitli kısımları olduğunu, yalnız konuyu uzatmamak için hepsine girmeyeceğini belirtir ve hadis usûlü kitaplarında gördüğümüz bir tarifi zikreder: “Râvînin, mülaki olduğu şeyhten işitmeden, işittiği zannını uyandırarak rivâyette bulunmasıdır. Yalnız bu rivâyetinde râvî “haddesenâ fülânün” demeyip “an fülânin” veya “kâle fülânün” der⁹³ ibaresini kullanır.

85 'Ârizatü'l-Ahvezî, I, 210.

86 Bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s.21; İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s.56-59; Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, I, 207-210.

87 Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s.47.

88 Bkz. İbnü's-Salâh, a.g.e, aynı yer.

89 'Ârizatü'l-Ahvezî, I, 246.

90 Geniş bilgi için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis* (Mukaddime), s. 309; Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, II, 246.

91 'Ârizatü'l-Ahvezî, V, 412.

92 Bkz. Talat Koçyiğit, *Hadis İstihlaları*, Ankara Üniv. 1985, s. 297.

93 'Ârizatü'l-Ahvezî, I, 35. Ayrıca bkz. Şafîî, *er-Risale*, s.379; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s.22.

2. Sıhhat Durumuna Göre Hadisler

a. Sahîh

İbnü'l-'Arabî'nin sahih hadisi, alışlagelenden biraz farklı mütalaa ettiğini ve bu konudaki tarifi: "Mutlak sahih, bir tek âdil râvînin rivâyet ettiği sahih hadis, sahâbîden bir adil râvînin nakletmiş olduğu hadis, tâbîiden bir adil râvînin nakletmiş olduğu hadis, bunlara dahil olan imamlardan bir kişinin rivâyet ettiği hadis, şahidleri olmayan şâz hadis"⁹⁴ şeklinde maddeler halinde sıralayarak sahih hadisin makbul ve amel edilen hadisler açısından bir taksimini yapmaktadır.

b. Hasen

Klasik hadis usûlü kitaplarının "hasen hadis" bahsinde genelde Tirmizî ile Hattâbî'nin tarifleri verilir.⁹⁵ İbnü'l-'Arabî de, Hattâbî'nin tarifini benimsemiş gözükmektedir. Zira İbnü'l-'Arabî hasen hadisi şöyle tarif eder: "Hasen hadis, mahreci bilinen ve ricali şöhret bulmuş hadislerdir. Hadislerin çoğu böyledir. Nitekim Ebû Dâvud ve Tirmizî'nin *Sünenleri* bu tip hadislerle doludur."⁹⁶

c. Zayıf

İbnü'l-'Arabî, Tirmizî'nin bazı râvîleri tenkidinden hareketle, senedinde böyle râvîlerin bulunduğu hadisler için "zayıf" tabirini kullanmaktadır. Meselâ, Tirmizî'nin hafıza yönüyle tenkid edildiğini söylediği Ebû Ma'ser'in rivâyet ettiği hadise, İbnü'l-'Arabî "zayıf" der.⁹⁷ İbn Abbas'tan rivâyet edilen "Hz. Peygamber'in secde uyuduğunu ve abdest almadığını bildiren" bir başka hadisin sıhhati konusunda da İbnü'l-'Arabî bu rivâyetin merfu değil mevkuf olması nedeniyle, zikri geçen uykunun Hz. Peygamber'in değil İbn Abbas'ın uykusu olduğunu söyler. Böylece hem hadisin sıhhatine hem de rivâyetin mevkûf olduğuna ve dolayısıyla (amel açısından) "zayıf" olduğuna işaret eder.⁹⁸ Tirmizî'nin "hasenün garîbun" dediği "Yâsîn Kur'an'ın kalbidir"⁹⁹ hadisine de, İbnü'l-'Arabî "zayıf" demekte ve "bu hususta çok rivâyet vardır, fakat aslı (kaynağı) yoktur" değerlendirmesinde bulunmaktadır. İbnü'l-'Arabî'ye göre Ebû Dâvud'daki "ölülerinize Yâsîn

94 Bkz. *Ârizatü'l-Ahvezî*, 1, 35.

95 Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 29-30.

96 Bkz. *Ârizatü'l-Ahvezî*, 1, 35. Krş. Hattâbî, *Meâlimu's-sünen*, 1, 11.

97 Mesclâ bkz. *Ârizatü'l-Ahvezî*, 1, 372.

98 *Ârizatü'l-Ahvezî*, 1, 103.

99 Tirmizî, *Fazâilü'l-Kur'an*, 7.

okuyun”¹⁰⁰ hadisi de sahih değildir. Yine İbnü'l-'Arabî, vitir namazındaki kunut duâlarının da sahih olarak bize ulaşmadığı kanaatindedir.”¹⁰¹ Müellif “âyet ve sûrelerin fazîletini bildiren hadislerle fazla iltifat etmeyiniz” demektedir.¹⁰²

d. Müdrec

Sened ve metni ilgilendiren müşterek terimlerden birisi olan “müdrec”in tarifini İbnü'l-'Arabî şerhinde yapmamıştır. Fakat şerhte “idrâc” tâbirini kullanır. Ebû Hureyre (r.a.)’den rivâyet edilen “En kötü yemek, sadece zenginlerin çağrıldığı, fakirlerin ise terk edildiği düğün yemeğidir. Kim davete icâbet etmez, yemeğe gelmezse, Allah ve Rasûlüne âsi olmuştur”¹⁰³ hadisindeki *من لم يأت (يجب) الدعوة فقد عصى الله ورسوله* “Kim davete gelmezse, Allah ve Rasûlüne âsi olmuş olur” kısmı, İbnü'l-'Arabî’ye göre Ebû Hureyre’nin sözüdür. Zira Ebû Hureyre’nin îtikadına göre davete icâbet vaciptir.¹⁰⁴

Ebû Hureyre (r.a.)’den rivâyet edilen “Kıyamet günü yaklaştığı zaman müslümanın rüyası yalan olmaz...”¹⁰⁵ hadisinin sonundaki *وأحب القيد في النوم* “rüyamda ayağımın bağlanması hoşuma gider,¹⁰⁶ boynumun bağlanmasını ise sevmem”¹⁰⁷ cümlesinin Hz. Peygamber’e ait olmadığını, yine Hatib Ebû Bekr’in *el-Kitâbu li'l-vasli'l-müdrec fi'n-nakli* eserini atıfla zikreder.¹⁰⁸ Görüldüğü gibi İbnü'l-'Arabî’ “müdrec” tabirini yerinde kullanmaktadır.¹⁰⁹

e. Münker

Münker hadis ile alâkalı İbnü'l-'Arabî’nin şu değerlendirmesini görmekteyiz: Tirmizî’de rivâyet edilen “Akşam namazından sonra altı rekat sünnet kılana oniki senelik ibadet sevabı vardır...” hadisinin¹¹⁰ şerhinde İbnü'l-'Arabî “bu hadis münkerdir, iltifat edilmez”¹¹¹ der. Tirmizî de bu hadisi değerlendirirken Muham-

100 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 24.

101 *‘Arizatü'l-Ahvezî*, I, 411.

102 *‘Arizatü'l-Ahvezî*, VI, 34-35.

103 Buhârî, Nikah, 72; Müslim, Nikah, 107; *Muvatta'*, Nikah, 50.

104 Bkz. *‘Arizatü'l-Ahvezî*, III, 17.

105 Tirmizî, Rüya, I.

106 “Ayağın bağlanması” bulunduğu hal üzere devam etme veya haramlara gitmeme mânâsında yorumlanmaktadır. bkz. Nevevî, *el-Minhâc*, VII, 120.

107 “Boynun bukağılanması” cehennem ehlinin sıfatı olduğu için iyi görülmemiştir. Bkz. Nevevî, a.g.e. aynı yer.

108 *‘Arizatü'l-Ahvezî*, V, 104. Müslim’in *Sahih*’inde bu kısmın Ebû Hureyre (r.a.)’ye ait bir söz olduğuna işâret etmektedir. (Bkz. Müslim, *Rü’ya*, 6.)

109 Mesclâ bkz. Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, I, 272.

110 Tirmizî, Salât, 204.

111 *‘Arizatü'l-Ahvezî*, I, 436.

med b. İsmail'den nakille senedde ismi geçen Ömer b. Ebî Hasam'ın "münkerü'l-hadis" olduğunu belirtir. Anlaşıldığı kadarıyla İbnü'l-'Arabî bu tabiri, cerh lafızlarından "zaifu'l-hadis" mânâsında kullanmaktadır.

f. Muzdarib

İbnü'l-'Arabî Muzdarib'in de tarifini yapmamakla birlikte bu tür rivâyetlere işaret ettiği görülür.¹¹² Meselâ, Câbir b. Abdullah'ın (78/697) "Hz. Peygamber'in, yemiş olduğu et yemeğinden sonra abdest aldığını" bildiren¹¹³ rivâyeti ile Bera b. Âzib'den (71/690) rivâyet edilen Hz. Peygamber'in yemiş olduğu koyun etinden sonra abdest almadığını bildiren¹¹⁴ rivâyetlere Tirmizî "sahih" demektedir. İbnü'l-'Arabî de bu hadislerin şerhinde "bu konuda sahih olarak Hz. Peygamber'den çok rivâyetler vardır. Hatta İmam Mâlik'in *Muvatta'*ın da Enes b. Mâlik ile Ebû Talha ve Ubey b. Ka'b'ın et yemeğinden sonra abdest aldıklarını bildiren rivâyetler vardır"¹¹⁵ şeklindeki rivâyeti naklettikten sonra, bu rivâyetler arasında ızdırab bulunduğunu söyler.¹¹⁶

Buhârî Şârihi Bedreddin el-'Aynî de *'Umdetu'l-Kâri'*de, İbnü'l-'Arabî'nin muzdarib olarak nitelediği hadisleri verirken, Müslim'de rivâyet edilen "azil gizli öldürmedir"¹¹⁷ rivâyeti ile, Buhârî'de geçen ve "azle ruhsatı verildiğini bildiren"¹¹⁸ hadisleri zikreder.¹¹⁹ Anlaşıyor ki hadis usûlünde "ihtilafu'l-hadis" veya "nâsîh-mensûh" bölümlerinde incelenen bu hususlar İbnü'l-'Arabî tarafından "muzdarib hadis" bölümüne dahil edilmiştir.

g. Mevzû'

İbnü'l-'Arabî şerhinde mevzû' hadisin tarifini de yapmamıştır. Fakat bu ıstılahı şerhinde ve diğer bazı eserlerinde kullandığını ve böyle hadislerin butlânına işaret ettiğini görmekteyiz.¹²⁰ Yine İbnü'l-'Arabî, Ebû Hâmid el-Gazzâlî'nin (505/1111) Hz. Peygamber'e nisbet ettiği: "İsm-i a'zam âyete'l-kursîdir" sözünü naklettikten sonra, "bu hadis de sahih değildir, hatta mevzûdur" diyerek¹²¹ üstadı Gazzâlî'ye bile îtiraz eder. el-'Aynî'nin nakli-

112 Mesclâ bkz. *'Ârizatü'l-Ahvezî*, I, 246-475.

113 Tirmizî, Tahâret, 59.

114 Tirmizî, Tahâret, 60.

115 *Muvatta'*, Tahâret, 26.

116 *'Ârizatü'l-Ahvezî*, I, 108.

117 Müslim, Nikâh, 141.

118 Buhârî, Meğazi, 32.

119 Bkz. el-'Aynî, *'Umdetu'l-kâri li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, XX, 195.

120 *'Ârizatü'l-Ahvezî*, VI, 80.

121 *'Ârizatü'l-Ahvezî*, VII, 59.

ne göre, İbnü'l-'Arabî, “et-Taberânî'nin (360/970) zikrettiği “garânik” hadisesi ile alâkalı rivâyetlerin hepsi batıldır” demektedir.¹²² Yine Tirmizî'de rivâyet edilen *الكمة الحكمة ضالة المؤمن فحيث وجدها فهو أحق بها* “hikmetli söz müminin yitiğidir, nerede bulursa onu alır”¹²³ rivâyeti hakkında da “bu söz Hz. Peygamber'den sahih olarak gelmemiştir. Bu insanların sözüdür.” şeklinde bir değerlendirme yapmaktadır.¹²⁴ İbnü'l-'Arabî *الناس نيام، فإذا ماتوا انتبهوا* “insanlar uykudadır, öldükleri zaman uyanmış olurlar”¹²⁵ rivâyeti hakkında da “bu aslı olmayan bir sözdür. Zayıf hadis kısmına bile girmez. Bu, haber de (sahâbî veya tâbîî sözü) olamaz. Belki bazı hükemânın âhiret faziletini belirtmek için söylemiş olduğu sözlerdendir” demektedir.¹²⁶ el-Aclûnî de (1162/1748) bu rivâyetin Hz. Ali'den nakledilen bir söz olduğunu belirtir.¹²⁷ İbnü'l-'Arabî *Kânûnu't-te'vîl* adlı eserinde bu hadis ile alâkalı şu değerlendirmeleri yapar: “Bazı sûfiler bu söz ile alâkalı şu te'vilde bulunmuşlardır: Kişi ölünce hakikat kendisine gösterilir. Zira dünyada kendisine hakikatler misal olarak gösterilmişti. Allah, levh-i mahfuzdaki bilgileri rüyada insanlara misallerle göstermektedir. Bu yorum, te'vîli felsefi bir münazara ve hedeften sapmadır.”¹²⁸ Yine İbnü'l-'Arabî, “dünya hakikat değil hayaldir” diyenlerin bu hadis ile ihticac ettiklerini söyler ve Ebû Ali el-Hadramî'nin “bu görüşü savunanlar hiçbir mezhebe bağlı olmayanlardır, hatta bunlar mühliddirler. Aslı olmayan bir hadisle insanları susturmaya çalışıyorlar” dediğini nakleder.¹²⁹

3. Mana ile Hadis Rivâyeti

Hadis usûlü âlimleri ve fakihler arasında “Rivâyet bi'l-ma'nâ'nın” caiz olup olmadığı ihtilafı bir konudur. İbnü'l-'Arabî, bu hususta ihtilaf olduğuna işaret etmekle beraber¹³⁰ Vâsile b. Eska'(r.a)'dan (85/704) nakledilen “Hz. Peygamber'den naklettiğimiz haberler kendi lafzı değildir, siz mânâsına dikkat ediniz”¹³¹ sözü mânâ ile rivâyetin cevâzına delâlet etmektedir der.¹³² İbnü'l-'Arabî bu açıklamayı yaptıktan sonra “fakat bugün için (h. VI./ m. XII. asır) bu meseleye cevâz vermemiz mümkün değildir” ama “fakih olan veya fasih Arapça'yı

122 el-'Aynî, *Umdetu'l-kârî*, XIV, 66.

123 Tirmizî, *İlim*, 19. İbn Mâce, *Zühd*, 15.

124 *el-'Avâsım mine'l-kavâsım*, s.254.

125 Bu sözün Hz. Ali (r.a) ye âit olduğu belirtilir. Bkz. el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 432.

126 *el-'Avâsım mine'l-kavâsım*, 16-17.

127 Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 432.

128 *Kânûnu't-te'vîl*, s.262.

129 *el-'Avâsım mine'l-kavâsım*, s. 14.

130 Bu hususta geniş bilgi için bkz. el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 203-211; Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, II, 98-102.

131 İbnü'l-'Arabî, *Ahkâm'ul-Kur'ân*, I, 22.

132 Bkz. *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 22. Krş. *el-Kifâye*, s.204.

ve lafızların mahreçlerini çok iyi bilen kimseleri” bu genel hükmün dışında bırakır demektir. Yine İbnü'l-'Arabî “bu hususta en titiz olan kişi İmam Mâlik'tir” der.¹³³ Çünkü İmam Mâlik anlam olarak rivâyete cevaz vermez.¹³⁴ Görüldüğü gibi İbnü'l-'Arabî, İmam Mâlik'in mana olarak rivâyete cevaz vermediğine de işaret etmektedir.

4. Mânâsı Sahih Olan Hadisler

İbnü'l-'Arabî şerhin bir çok yerinde “mânâsı sahihtir” şeklinde ifadeler kullanır. Böylece bazı hadislerin lafzının sahih olarak rivâyet edilmemesine rağmen, mânâsının sahih olduklarına işaret eder. Meselâ İbn Abbas (r.a)'dan rivâyet edilen “يد الله مع الجماعة” *“Allah'ın rahmet eli cemaatla beraberdir”*¹³⁵ hadisi ile İbn Ömer (r.a)'den rivâyet edilen “إن الله لا يجمع أمتي” *“Allah ümmetimi dalâlet üzerinde birleştirmez...”*¹³⁶ hadislerini “rivâyetler lafız olarak sahih olmasa da mânâ olarak sahihtir”¹³⁷ şeklinde değerlendirir. Yine ona göre, Tirmizî'nin münker olarak Cabir b. Abdullah (r.a)'dan rivâyet ettiği “السلام قبل الكلام” *“Selam, kelâmdan öncedir”*¹³⁸ hadisi de mânâ olarak sahihtir. Çünkü “selam farzdır, kelâm ise mübahtır” şeklindeki bir yorum ile izâhını yapar.¹³⁹ Yine Meymune b. Şa'd (r.a)'dan rivâyet edilen “Ailesinden başkasına ziyet içinde eteklerini sürüyerek yürüyen kadının hali kıyamet gününde karanlıktadır...”¹⁴⁰ hadisi için Tirmizî, “bu hadisi Musa b. Ubeyde (153/770)¹⁴¹ tarihi ile bilmekteyiz. Musa b. Ubeyde de doğru sözlü olmasına rağmen hıfzından dolayı zayıf kabul edilmiştir” demektir.¹⁴² İbnü'l-'Arabî de bu hadisi değerlendirirken şöyle der. “Tirmizî bu rivâyetin zayıflığına işaret etse de mânâsı sahihtir. Çünkü masiyetteki (günahtaki) lezzetin karşılığı azab, rahatın karşılığı meşakkat, doymanın karşılığı açlık, nurun karşılığı zulmet, güzel kokunun karşılığı ise pis kokudur. Nasıl ki oruçlunun ağız kokusunun Allah katında misk kokusundan daha güzel olduğu hadislerde belirtilmişse, masiyetlerin zıddının da itaat olduğu da kendiliğinden ortaya çıkar.”¹⁴³ Görüldüğü gibi İbnü'l-'Arabî, hadi-

133 'Ârizatü'l-Ahvezî, VII, 255-256.

134 Meselâ bkz. *el-Kifâye*, s.188.

135 Tirmizî, Fiten, 7.

136 Tirmizî, Fiten, 7.

137 'Ârizatü'l-Ahvezî, V, 29.

138 Tirmizî, İsti'zân, 11.

139 'Ârizatü'l-Ahvezî, V, 357.

140 Tirmizî, Rada', 13.

141 Musa b. Ubeyd cr-Rabazî cl-Medenî (153/770). İbn Hacer cl-Askalânî bu râvînin zayıf olduğunu nakledor. (Bkz. *Takrîbu'l-tehzib*, II, 286)

142 Tirmizî, III, 470.

143 'Ârizatü'l-Ahvezî, III, 97.

sin mânâ olarak doğru olduğunu, aklî bir yorum ile izah etmeye çalışmaktadır.

İbnü'l-'Arabî "من تكلم في القرآن بغير علم أخطأ وإن أصاب" "*İlim olmaksızın Kur'ân hakkında konuşan isabet etse de hata etmiştir.*"¹⁴⁴ ve "من حكم بالحق بغير علم فهو في النار" "*İlim olmaksızın, doğru hüküm veren bile ateştedir.*" hadisleri hakkında da şu değerlendirmeyi yapar. "Bu hadisler sened yönüyle sahih olmasa da mânâ yönüyle sahihtir. Çünkü, kendisi için helal olmayan bir hususa cür'et ve yönelme vardır" demektedir.¹⁴⁵

5. Cerh ve Ta'dil İlmi

Hadis usûlü ilminde en önemli yeri işgal eden cerh ve ta'dil ilmi, râvilerin kusur veya meziyetlerini incelemesi yönüyle her muhaddisin bilmesi gereken bir ilimdir. İbnü'l-'Arabî cerh ve ta'dilin nasıl başladığını ve bu konularda nelere dikkat edilmesi gerektiğini, klasik hadis kitaplarında anlatılan üslupla ve Müslim'in *Mukaddime*'sinden nakille anlattığı görülmektedir.¹⁴⁶ Müellif bu konuda özetle şöyle demektedir: "Fitne-fesat yayılıp bid'atlar ortaya çıkmaya başlayınca ümmet, cerh ve ta'dilin lüzumunda ittifak etmiştir. *Sahih-i Müslim*'de zikredildiği gibi Hz. Peygamber böyle yalancı kişilerden uzak durulması için uyarıda bulunmuştur."¹⁴⁷ Görülüyor ki İbnü'l-'Arabî cerh ve ta'dil prensiplerinde selefin görüşlerine aynen katılmaktadır.

6. Müphem İsimleri Bildirme

Hadislerin metin ve isnadlarında râvi veya şahsın bazan "racülün" (bir adam) veya "imra'etün" (bir kadın) bazan da künyeleriyle zikredildiği görülür. Müellifimiz İbnü'l-'Arabî bu konudaki bilgisini de şerhinde yer yer göstermektedir. Gerçi Tirmizî de bazı müphem isim ve künyeleri açıklamakla beraber, değinmediği isim ve künyeler de mevcuttur. İşte İbnü'l-'Arabî burada dirayeti-ni göstermektedir. Meselâ kiblenin tahvili ile alakalı hadisteki haberi veren şahsın ismi rivâyetlerde zikredilmez.¹⁴⁸ İbnü'l-'Arabî bu şahsın Ubâde b. Bişr veya Ubâde b. Nüheyk olduğunu söylemektedir. Ayrıca İbnü'l-'Arabî, Ebû Berze'nin Nadle b. Ubeyd,¹⁴⁹ Âbi'l-Lahm'in ise Halef veya Abdullah b.

144 *'Arizatü'l-Ahvezî*, VI, 62.

145 *'Arizatü'l-Ahvezî*, VI, 62.

146 Meselâ bkz. *el-Kifâye*, s.101; Müslim, *Mukaddime*, 7.

147 Müellifin atıfta bulunduğu bölüm "Ahir zamanda bir takım deccaller ve yalancılar meydana çıkar. Sizlere ne kendiniz ne de babamızın iştmeddiği hadisler getirirler. İşte ben sizleri onlardan şiddetle sakındırıyorum." gibi rivâyetlerdir. Bkz. Müslim, *Mukaddime*, 6.

148 Bkz. Tirmizî, *Salât*, 138.

149 *'Arizatü'l-Ahvezî*, I, 236. Ayrıca bkz. *Dûlâbî*, *Kitâbü'l-Künâ ve'l-esmâ*, s.19.

Abdûlmelik olduğunu söyler.¹⁵⁰ Yine İbnü'l-'Arabî'ye göre Ebû Hind'in ismi de Abdullah Mevlâ Ferve b. Amr el-Beyaz'dır.¹⁵¹ Görüldüğü gibi verdiği bu bilgiler müellifin müphem isim ve künyelere dair yazılan eserlere de muttali olduğunu göstermektedir.

7. Râvileri Tenkid

Râviler hakkında da cerh yünden bilgi verirken çoğu kere kısa ve öz nakilde bulunmaktadır. Meselâ Hasan b. Ummara'nın (153/770) "metruk" olduğunu söyler.¹⁵² Müellifin ricâl konusunda faydalandığı eserlere baktığımız zaman bu râvî hakkında söylenen tüm tenkitlerin daha geniş olarak yer aldığını görmekteyiz.¹⁵³ Yine Said b. Eşvâ'nın, Yezid b. Seleme'den yapmış olduğu rivâyeti¹⁵⁴ değerlendirirken, Said'in şeyhi Yezid'i görmediğini söyler.¹⁵⁵ Ali b. Zeyd'in zayıf olduğunu,¹⁵⁶ Seyf b. Muhammed'in de güvenilir olmadığını belirtir.¹⁵⁷ Vermiş olduğu bilgilerden de anlaşılıyor ki İbnü'l-'Arabî, cerh ve ta'dil yönüyle râviler hakkında bilgi sahibidir. Şerhte izlediği bu tutumla müellifin, cerh ve ta'dil âlimlerinin râviler hakkındaki genel kanaatını kısaca yansıtmak olduğunu söyleyebiliriz.

8. Sened ve Metin Tenkidi

İslam âlimleri rivâyet edilen hadislerle ihticâc etmede üç farklı yol izlemişlerdir.

Yalnız senede önem verenler. Yalnız metine önem verenler. Sadece metne veya isnâda bakmayıp, şârinin amacını her iki yönde nazarı dikkate alanlar. İşte bu üçüncü grubun nazarında hadis hususunda tefritte olan ikinci grubun reddettiği pek çok hadisin sıhhati sabit olduğu gibi, bu hususta ifrata kaçan birinci grubun kabul ettiği pek çok hadisin de, sahih olmadığı sabit olmuştur.¹⁵⁸

İbnü'l-'Arabî metin ve senet kritiğini yaparak bu konuda orta yolu izlemiştir. Meseleyi hakkıyla inceleyip, gerek isnada gerek metne bakıp, hak ne

150 *Ârizatü'l-Ahvezî*, II, 24. İbnü'l-'Arabî bu şahsın putlar için kesilen hayvan etlerinden yemediğinden dolayı kendisine bu lakabın verildiğini nakleder. Ayrıca bkz. Dûlâbî, a.g.e., s.51.

151 *Ârizatü'l-Ahvezî*, III, 7, 8. Ayrıca bkz. Dûlâbî, a.g.e., s.60.

152 *Ârizatü'l-Ahvezî*, II, 341.

153 Meselâ bkz. Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, II, 303; Dârekutnî, *Sünen*, II, 258-269; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve ta'dil*, III, 22. Ayrıca bkz. Zehbî, *Mizân*, I, 513; İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzib*, II, 304.

154 Bkz. Tirmizî, *İlim*, 19.

155 Bkz. *Ârizatü'l-Ahvezî*, V, 347. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzib*, IV, 67; XI, 333.

156 Bkz. *Ârizatü'l-Ahvezî*, III, 77. Ayrıca bkz. İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve ta'dil*, VI, 186.

157 Bkz. *Ârizatü'l-Ahvezî*, VI, 216. Ayrıca bkz. Cüzcânî, *Ahvâlu'l-Ricâl*, s.87.

158 Bkz. Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, I, 275-276.

şekilde tecelli ederse öylece kabul eden âlimlerin çizgisinde olduğunu göstermektedir.

9. İhtilâfı'l-Hadis Meselesi (Hadisleri Te'lif Edişi)

Hadis ilminin en önemli konularından biri olan muhtelifü'l-hadis, iki hadisin mânâ yönünden zâhiren birbirine zıt olarak vârid olması halinde aralarında cem ve te'lif yapılması, yahut iki hadisten birinin tercihiyle diğersinin terki ve tercih olunanla amel edilmesidir. Bu işi en mükemmel bir şekilde yapanlar hadis ile fikhî iyi bilen imâmlarla, mânâlara hakkıyla vâkıf olan usûlcülerdir. İbnü'l-'Arabî'de böyle hadisleri te'lif ederken şu metodu takip ettiğini görmekteyiz: Müellif öncelikle naklin sıhhatli olmasına dikkat eder. Sahih nakil arasında bir teâruz bulunursa burada da önce nakil olarak sonra da akıl olarak te'lifini yapmaya çalışır. Yine kendi ifadesinde şunları buluruz: “Önce hadislerin sahih olup olmadığına bakarım, sonra söyleniş bakımından hangisinin önce olduğunu araştırırım. Bu hususta başka bir sünnetten delil bulamassam muhayyerim, dilediğim hadis ile amel edebilirim, şâyet hadis zayıf ise, İmam Mâlik'in görüşü istikametinde Medîne ehlinde nakledilen hususları tercih ederim.”¹⁵⁹ Böylece, sahih olmasına rağmen aralarında birbirine zıt gibi görünen hususları içeren hadisleri te'vil ve te'lif ederken metodunu da belirtmektedir. Meselâ Bera' b. Âzib (r.a)'in (71/690) rivâyet ettiği “ikinci namazını Beyti Makdis'e doğru kılan ensar topluluğuna kiblenin değiştiği haberi ulaşınca, Kâbe'ye doğru dönmüşlerdi”¹⁶⁰ haberi ile, İbn Ömer (r.a)'in rivâyet ettiği “bu olayın sabah namazında olduğu” yönündeki rivâyetler¹⁶¹ birbirine zıt gibi görünmektedir. Oysa İbnü'l-'Arabî, bu iki haberi te'lif ederken şöyle değerlendirmede bulunur: “Kubâ'da sabah vakti bu emir namaz kılanlara ulaşmış, ikinci namazı vakti de başka bir cemaatla namaz kılan bir kabileye ulaşmış olabilir.”¹⁶² Burada İbnü'l-'Arabî, iki hadis arasında zıtlık bulunmadığı kanaatinde dir.

Bir başka yerde de İbnü'l-'Arabî birbirine zıt gibi gözükten iki hadisin te'vilinde şu yolu izler: “Hz. Peygamber'den iki sahih hadis nakledilir, hangisi ile amel edileceği bilinmezse sahabînin uygulamasına bakarım. Sahabînin amel etmediği hadisî mensûh kabul ederim.”

Görüldüğü gibi İbnü'l-'Arabî sahabînin duyupta olduğu gibi naklettiği ve birbirine zıt telakki edilen hadisleri cem' ve te'lif ederek, İhtilâfı'l-hadis konusundaki dirâyetini de göstermektedir.

159 'Arizatü'l-Ahvezi, I, 317-318.

160 Bkz. Tirmizî, Salât, 138.

161 Bkz. Tirmizî, Salât, aynı yer.

162 'Arizatü'l-Ahvezi, I, 371.

C. Hadis Şerhindeki Yeri ve Şerh Metodu

İbnü'l-'Arabî, fıkıh alanındaki derin tahlil gücünü ve mezhepler arası mukayeseli fıkıh bilgisini hadis sahasında da ortaya koymuştur. Hadis sahasındaki en önemli çalışması olan *Sünen-i Tirmizî*'nin şerhi *'Ârizatü'l-Ahvezî* de bu bilgileri kullanmıştır. Buradaki takip ettiği metod "isnâd", "ahkâm", "garîb", "usûl", "fıkıh" "fevâid", "mesele", "terkib" gibi değişik 25 başlık altında hadisleri değerlendirerek şerhini yapmaktadır.¹⁶³ Genel olarak *'Ârizatü'l-Ahvezî*'de takip edilen metod ve şerh usûlü şöyle özetlenebilir.

1. Hadislerin tahricini yapması

Şerhettiği hadisin "Kütüb-i Hamse"deki yerine işaret eder. Meselâ "abdestsiz namaz kabul edilmez..."¹⁶⁴ hadisini Müslim de aynı sened ve lafızla tahric etmiştir" bilgisini verir.¹⁶⁵ Fakat Müslim'deki kitâb ve bâb isimlerine işaret etmez.¹⁶⁶ İbnü'l-'Arabî'nin bazan da Buhârî veya Müslim'i kastederek "bu hadis *Sahih*'de vardır" demek sûretiyle hadisin *Sahihayn*'dan birinde bulunduğu işaret eder.¹⁶⁷ Tirmizî'de rivâyet edilen "Bir kavme ziyarete giden kişi onlara imamlık yapmasın..."¹⁶⁸ hadisinden sonra, bu hadisin Ebû Dâvûd'da, Müslim b. İbrahim'den¹⁶⁹ Tirmizî'de ise Veki'den rivâyet edildiğine dikkat çeker. Sözlerine devamla "böyle durumlarda ilim ve fazilet ehli olan kişilerin imamlık yapması ve ev sahibinin böyle kişilere imamlığı teklif etmesi efdaldır. Şâyet ilim ve fazilette ev sahibi ile misafir eşit olursa edeben karşı tarafa (misafire) imamlığı teklif etmek güzel ahlaktır" deyip, teknik bilgiler yanında fikhî ve ictimâî konuyu da gündeme getirir.¹⁷⁰

İbnü'l-'Arabî bazen aynı hadisin diğer kitaplardaki ziyadeli rivâyetlerine dikkat çeker. Meselâ, Enes b. Mâlik (r.a)'den rivâyet edilen "*sahâbilerin uyku-dan sonra abdest almadıkları*" ile alâkalı rivâyetin¹⁷¹ *Sünen-i Ebî Dâvûd*'daki¹⁷² aynı şekline işaret ederek buradaki ziyadeye dikkat çeker.¹⁷³ İbnü'l-'Arabî aynı zamanda bazan kaynak göstermeden hadisin başka rivâyetlerini de verir. Tirmizî'nin Kitâbü'l-libas'taki, Berâ b. Âzib'den (71/690) riva-

163 Geniş bilgi için bkz. M. Selim Arık, *Ebû Bekr İbnü'l-'Arabî ve Sunen Şerhi*, s, 128-177. (Basılmamış doktora tezi).

164 Tirmizî, Tahâret, 1.

165 *'Ârizatü'l-Ahvezî*, I, 31.

166 Müslim, Tahâret, 1.

167 *'Ârizatü'l-Ahvezî*, IV, 43.

168 Tirmizî, Salât, 147.

169 Bkz. Ebû Dâvûd, Salât, 66.

170 *'Ârizatü'l-Ahvezî*, I, 380.

171 Bkz. Tirmizî, Tahâret, 57.

172 Bkz. Ebû Dâvûd, Tahâret, 79.

173 *'Ârizatü'l-Ahvezî*, I, 103.

yet edilen “renkli elbise ile alâkalı” hadisin¹⁷⁴ şerhinde bu rivâyetleri destekleyen Amr b. Şu‘ayb (118/736) tarihi ile gelen rivâyeti nakleder.¹⁷⁵ Bu hadis *Sünen-i Ebî Dâvûd*¹⁷⁶ ve *Sünen-i İbn Mace*’de,¹⁷⁷ Amr b. Şu‘ayb senediyle ve aynı lafızla yer almaktadır.

Meselâ; Tirmizî’nin, sıhhati konusunda net bir bilgi vermediği Nu‘man b. Beşir (64/683) hadisi¹⁷⁸ için İbnü'l-'Arabî, “Buhârî ve Müslim tarafından rivâyet edilmemesine rağmen sahihtir ve Ebû Dâvud da¹⁷⁹ bu hadisi rivâyet etmiştir” diyerek hem kaynak gösterir hem de sıhhat değerlendirmesinde bulunur.¹⁸⁰ İbnü'l-'Arabî, Ümmü Kays b. Mihsan hadisinin¹⁸¹ “sahih ve müttefakun aleyh” olduğuna dikkat çeker¹⁸² ve *Muvatta*’daki¹⁸³ lafız farklılığına da işaret eder.¹⁸⁴

2. Râvî tenkidi yapması

İbnü'l-'Arabî “isnâd” başlığı altında râvîlerle ilgili cerh ve ta’dil âlimlerinin değerlendirmelerini de nakleder. Meselâ, bir hadisin senedinde ismi geçen Habîb b. Sâlim (110/728) hakkında¹⁸⁵ Ebû Hatim ve Yahya b. Main’in, “bu râvî sika ve güvenilir bir kişidir”¹⁸⁶ dediklerini belirtir.¹⁸⁷ Bundan da anlaşılıyor ki müellif şerhinde cerh ve ta’dil âlimlerinin eserlerinden faydalanmıştır. Özellikle de râvîler hakkındaki değerlendirmesini de Dârekutnî’nin *Sünen*’inden istifade ettiğini söyleyebiliriz.¹⁸⁸

3. Müphem isimleri açıklaması

İbnü'l-'Arabî bazan da müphem isimleri vermektedir. Meselâ “mesh hadisini” Muğire b. Şu‘be’den rivayet eden raviyi Tirmizî “Kâtibü'l-Muğire” şeklinde zikreder. Yani ravinin sıfatı verilmiş ama ismi belirtilmemiştir.¹⁸⁹

174 Bkz. Tirmizî, Libas, 4,5.

175 *‘Arizatü'l-Ahvezî*, IV, 184.

176 Bkz. Ebû Dâvûd, Libas, 20.

177 Bkz. İbn Mace, Libas, 21.

178 Tirmizî, Salât, 9.

179 Bkz. Ebû Dâvûd, Salât, 7.

180 *‘Arizatü'l-Ahvezî*, I, 234.

181 Tirmizî, Tahâret, 54. Bu hadis, henüz yemek yemeyen çocuğun sidikğine sadece su dökerek temizleneceğini bildirmektedir. Tirmizî bu hadisin sıhhatini belirtmemiştir.

182 Hadis için bkz. Buhârî, Tıb, 10; Müslim, Tahâret, 104.

183 *Muvatta*’, Tahâret, 109.

184 *‘Arizatü'l-Ahvezî*, I, 96.

185 Tirmizî, Salât, 9.

186 Bkz. İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dil*, III, 102.

187 *‘Arizatü'l-Ahvezî*, I, 234.

188 Meselâ bkz. *‘Arizatü'l-Ahvezî*, II, 75. Krş. Dârekutnî, *Sünen*, II, 126.

189 Bkz. Tirmizî, Tahâret, 72.

İbnü'l-'Arabî bu râvînin isminin "Verrâd" olduğunu belirtir.¹⁹⁰ İbnü'l-'Arabî, sadece seneddeki değil metindeki müphem isimleri de açıklar. Meselâ Enes b. Mâlik'in rivâyet ettiği "alış-verişinde devamlı aldanan bir kişinin ailesi Hz. Peygamber'e müracaat ederek onu alış verişten men etmesini istemişlerdi..."¹⁹¹ rivâyetinde geçen "racul" kelimesinden kastedilen kişinin "Münkız b. Amr" olduğunu beyan eder.¹⁹²

4. Hadis istilâhlarını farklı anlamda kullanması

İbnü'l-'Arabî bu başlık altında hadis istilâhlarını farklı anlamda verdiği de olur. Meselâ, an Husayf (137/754) an Ebî Ubeyde (83/702) an Ebîhi Abdullah b. Mesûd (32/652) şeklindeki sened için "Bu rivâyet zincirinde Ebû Ubeyde babası olan Abdullah b. Mesud'dan hadis işitmemiştir. Böylece hadis maktû'dur" değerlendirmesini yapar.¹⁹³

Görüldüğü gibi müellif bu seneddeki inkıtayı "maktû'" terimiyle ifade etmiştir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi usûl-i hadis âlimlerinin "munkatî'" şeklinde değerlendirdiği bu şekil senedlere İbnü'l-'Arabî, "maktû'" demektir.

5. Kelimelerin hareketlerini ve okunuşunu belirtmesi

Meselâ "gusül abdesti alırken, sıkı bağlanmış saç örgüsünün çözülüp çözülemeyeceği" ile ilgili hadiste¹⁹⁴ geçen "saç örgüsü" mânâsındaki "الضفر" kelimesinin, pek çok kişinin yaptığı gibi "fe" harfinin sükûnu ile değil fethası ile okunması gerektiğini söyler.¹⁹⁵ İbnü'l-Esîr (606/1209) ise, İbnü'l-'Arabî'nin tersine kelimenin, "fe"nin sükûnuyla okunması gerektiğini söylemektedir.¹⁹⁶ "اللهم إني أعوذ بك من الخبث والخبث" hadisinde¹⁹⁷ geçen "الخبث" kelimesi, İbnü'l-'Arabî'ye göre "ba" harfinin ötresiyle okunmalıdır. Bu okuyuşa göre kelime "cin" mânâsına gelmektedir. İbnü'l-'Arabî kelimenin "ba" harfinin sükûnuyla "hubs" okunmasının yanlışlığına Hattâbî'nin de dikkat çektiğini söyler.¹⁹⁸ Gerçekten de, eğer kelime

190 *Arizatü'l-Ahvezî*, I, 135, 239. Bu bilgiler için ayrıca bkz. Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, VIII, 185; İbn Ebî Hanım, *Kitâbu'l-Cerî ve'r-ia'dil*, IX, 48.

191 Bkz. Tirmizî, *Büyû*, 28.

192 *Arizatü'l-Ahvezî*, III, 217. İbnü'l-Esîr, bu sahâbînin kafasına ağır bir şey düşerek etkilendiğini, bundan dolayı tam konuşmadığını ve aklî yönden de biraz noksanlığı olduğunu belirtir. Bkz. *Üsdü'l-gâbe*, V, 273.

193 *Arizatü'l-Ahvezî*, II, 84.

194 Tirmizî, *Tahâret*, 77.

195 *Arizatü'l-Ahvezî*, I, 144.

196 Bkz. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadis*, III, 92.

197 Tirmizî, *Tahâret*, 4.

198 *Arizatü'l-Ahvezî*, I, 40. Krş. Hattâbî, *Meâlimu's-sünen*, I, 16

“ba”nın sükunuyla okunursa, “habîs” ile aynı mânâyâ geleceğinden, bu mânâ hadiste iki kere tekrar edilmiş olacaktır.

6. Kelimelerin lügat manası üzerinde durması

Meselâ “bir arabînin mescide bevletmesi...” ile ilgili hadiste¹⁹⁹ geçen “السجل” kelimesi, müzekker bir kelime olup” kova” mânâsında kullanılmaktadır. Ancak bu kelimenin müennes olan “الدلو” den farkı, su dolu kovaya delâlet etmesidir. Nitekim bir bardağın dolu veya boş olması da, ayrı isimlerle anılması gerektirmektedir. Buna göre, su dolu bardağa “kadeh” “القدح” denirken, boş olanına “الكأس” adı verilir. Lugatta “سجل” kökü, “dökmek” fiiline delalat eder. Meselâ yağmur yağınca “bulutlar su döktü” mânâsında “seceleti’s-sehâb” denilmektedir.²⁰⁰ Dolayısıyla müellif bazan kelimeler üzerinde geniş bilgi de vermektedir. Garîbu’l-hadis sahasında müstakil bir eser kaleme alan İbnü’l-Esir (606/1209) bile, bu kelimenin lügavi yönünü, İbnü’l-‘Arabî kadar detaylı işlememiştir. Lügatçı İbnü’l-Esir, buradaki kelimenin “su dolu kova” mânâsına geldiğini söylemekle yetinir.²⁰¹

Görüldüğü gibi İbnü’l-‘Arabî hadisleri şerh ederken rivâyet ve dirâyet açısından konuları değerlendirerek şerh yapmaktadır. Meselâ bir nevi aldatmak mânâsında olan “Necês”i²⁰² Hz. Peygamber yasaklamıştır. İbnü’l-‘Arabî bu yasağa delalet eden “Hz. Peygamber necês yapmayı yasakladı.”²⁰³ hadisinden sonra “necês şu durumda caizdir” diyerek, şöyle bir açıklamada bulunur: “Bir kimse bir malın değerinden daha aza satıldığını görse ve değerini bulması için fiyat arttırarak necês yapsa, caizdir. Hatta bu niyetinden dolayı sevap da kazanmış olur.”²⁰⁴ İbnü’l-‘Arabî hadisteki esas maksadı çok iyi anlamış olmalı ki yasak olan bir yöntemin (necês), bir zararı önlemek için kullanılabileceği, hatta bunun gerekli olduğu “iddiasını ileri sürmüştür. Özellikle müellifin ‘*Ârizatü’l-Ahvezî*’indeki hadisleri şerh etme metodu ve takib ettiği yol gereği müellif zaman zaman hadislerin ihtiva ettiği hükümleri de gerektiğinde teker teker maddeler halinde sıralayabilmekte, bu hadislerden hüküm çıkarırken de, başta sahâbe olmak üzere mezheb imamaları ve diğer müctehidlerin görüş ve fikirlerini de belirtmektedir. Meselâ İbn Abbas (r.a)’dan rivâyet edilen “Hz. Peygamber Muâz b. Cebel’i

199 Tirmizî, Tahâret, 112.

200 Bkz. *Ârizatü’l-Ahvezî*, I, 210.

201 Bkz. *en-Nihâye fî garîbi’l-hadis*, II, 344.

202 Necês: Bir kişinin satıcı ile alıcı arasına girip kendisini alıcı gibi göstererek fiyatı yükseltmek için müşteriye aldatmasıdır. (Bkz. el-Merginanî, *el-Hidaye*, III, 53.)

203 Bkz. Buhârî, Büyu’, 58.

204 İbn Haccr, *Fethu’l-bâri*, IV, 356.

(18/639) Yemen'e gönderirken şöyle demişti..."²⁰⁵ hadisinin şerhinde: "Bu hadis vitir namazının vacip olmadığına delildir. Çünkü Hz. Peygamber Muâz b. Cebel'i risaletinin son zamanlarında göndermişti. Şâyet vitir namazı vacip olsaydı beş vakit namaz emriyle beraber bunun da söylenmesi gerekirdi."²⁰⁶ şeklinde bir hüküm çıkarmaktadır.

Genel olarak İbnü'l-'Arabî mezhebinin görüşlerini savunmakla beraber, kendi kanaatini de açıkça ortaya koyarak mezhebenden ayrıldığı yönleri rahatlıkla belirtebilmektedir. Netice olarak müellif tefsir, fıkıh, kelim sahasında söz sahibî olduğu gibi hadis sahasında da otorite olduğunu ortaya koymuştur. Zira '*Ârizatü'l-Ahvezî*' şerhi ile de hadis sahasındaki dirayetini göstermektedir.

D. Kendinden Sonraki Şerhlere Tesiri

İbnü'l-'Arabî'den sonra yaşamış bir çok âlim tefsir, hadis ve fıkıh sahasında müelliften istifade etmiştir. Özellikle hadis sahasında istifade eden bazı meşhur âlimlerin eserlerinden alıntılar yaparak bu konudaki etkileşim gösterilecektir.

1. Nefhu's-şezî; Ebu'l-Feth Muhammed b. Muhammed b. Seyyidinnâs'ın, (734/1333) *en-Nefhu's-şezî şerhu Süneni't-Tirmizî* adlı bir çalışmadır. Bu şerh Medine Câmîati'l İslâmiyye'nin öğretim üyelerinden Abdurrahman b. Salih Muhyiddin tarafından doktora çalışması olarak tahkik edilerek takdim edilmiştir. İbn Seyyidinnâs, İbnü'l-'Arabî'nin şerhi olan '*Ârizatü'l-Ahvezî*'sinden istifade etmiştir.²⁰⁷
2. Fethu'l-bârî; Şafîî mezhebine mensub olan İbn Hacer el-Askalânî, (852/1448) *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* eserinde çeşitli âlimlerin eserlerinden nakilde bulunur. İbnü'l-'Arabî'den nakilde bulunurken çoğu kere hangi eserinden naklettiğini söylemez. Araştırmamızda İbn Hacer'in bazan '*Ârizatü'l-Ahvezî*'den, bazan da diğer eserlerinden nakilde bulunduğu görülmektedir.²⁰⁸
3. Umdetü'l-kârî; Hanefî mezhebine mensub olan Ebû Muhammed Mahmûd el-Aynî (855/1451) *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* isimli şerhinde İbnü'l-'Arabî'den istifade etmiştir. Meselâ fukahâ arasındaki görüş farklılığını belirtmekte²⁰⁹ ve zaman zaman da usûl-i hadis konula-

205 Tirmizî, Zekât, 6.

206 '*Ârizatü'l-Ahvezî*, II, 87.

207 Bkz. İbn Seyyidinnâs, *Nefhu's-şezî*, II, 1574; krş. '*Ârizatü'l-Ahvezî*, I, 157.

208 Bkz. İbn Hacer el- Askalânî, a.g.e, II, 108.

209 Bkz. el-'Aynî, *Umdetü'l-kârî*, I, 299; III, 243.

rında müellifimizden nakiller yapmaktadır. Meselâ, “mürsel hadis Mâlikiler’e göre hüccettir”,²¹⁰ “haber-i vâhid ile nesih câizdir”,²¹¹ gibi görüşleri el-‘Aynî, İbnü'l-‘Arabî’den nakleder.²¹²

4. Tuhfetü'l-ahvezi; *Tirmizî*’nin son şerhlerinden biri de el-Mübârekfûrî’nin (1353/1934) *Tuhfetü'l-ahvezi*’sidir. Bu eserde el-Mübârekfûrî *Tirmizî*’nin mevcut tüm şerhlerinden nakiller yapmıştır. Mübârekfûrî’nin *Tirmizî*’nin ilk şerhi olan *‘Ârizatü'l-Ahvezi*’den de nakilde bulunduğunu tesbit ettik. Bunların çoğu İbnü'l-‘Arabî’nin lügavî ve fikhî değerlendirmeleridir.²¹³

Kıscası başta İbn Seyyidinnâs olmak üzere birçok âlimin İbnü'l-‘Arabî’nin *‘Ârizatü'l-Ahvezi*’sinden istifade ettiği ve etkilendiği âşikârdır. Hatta ‘Aynî’nin, şerhini müstakil başlıklar altında yapması yönüyle takip ettiği usûl ve metodun, İbnü'l-‘Arabî’nin sistemine bir hayli benzediğini söylemek mümkündür. Bu eserden oldukça çok nakil yaptığını düşünürsek, *‘Umdetü'l-Kârî*’nin, *‘Ârizatü'l-Ahvezi*’nin biraz genişletilmiş ve sistematize edilmiş hali olduğunu da söyleyebiliriz. Müellifin kendisinden sonraki dönemlerde ise, özellikle hadis şerhi alanında yapılan çalışmalarda İbnü'l-‘Arabî’nin, *‘Ârizatü'l-Ahvezi* adlı eserinden bir çok âlim istifade etmiştir. Bu âlimler, müellifimizin görüşlerini bazan tenkitli olarak verirlerken, bazan da tercih edilen görüş olarak naklederler. Böylece İbnü'l-‘Arabî’den bir çok müellifin istifade ettiği ve nakilde buldukları görülmektedir.

Sonuç

H. VI. asırda 75 yaşında Fas’ta vefat eden İbnü'l-‘Arabî, Endülüs’ün yetişirmiş olduğu hadis, fıkıh, tefsir ve kelam sahasındaki nadide şahsiyetlerden biridir. Çeşitli dallarda ellinin üzerinde eseri olmasına rağmen çok azı bugüne kadar ulaşabilmiştir.

İtikadi yönden ehl-i sünnet anlayışını benimseyen İbnü'l-‘Arabî fıkıhda Mâlikî mezhebine mensuptur. *Kütüb-i Sitte*’ye İbn Mâce’nin *Sünen*’ini dahil etmiyerek *“Kütüb-i Hamse”* den bahseder. Sahih hadisi mertebelere ayırarak makbul olan ve amel edilen hadisleri belirtmek istemiştir. Hadis ıstılahındaki “maktu” tabirini “munkatı” manasında kullanmaktadır.

210 Bkz. el-‘Aynî, a.g.c, III, 48.

211 Bkz. el-‘Aynî, a.g.c, I, 247. Krş. *‘Ârizatü'l-Ahvezi*, I, 371, II, 73.

212 Bkz. İbn Hacer el-‘Askalânî, a.g.c, XI, 86; el-‘Aynî, a.g.c, XXII, 270.

213 Mesclâ bkz. el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezi*, I, 33. Krş. *‘Ârizatü'l-Ahvezi*, III, 222. *Tuhfe*, I, 38; *‘Ariza*, I, 37. *Tuhfe*, I, 50; *‘Ariza*, I, 42.

Hadislerin sıhhat açısından tenkidinde hadisin senet ve metnine bakmakta, senedi de isnâd ve râvî bakımından tahlil etmektedir. Hadisin sahih olması için muttasıl isnâdla, adalet ve zabt sahibi râvilerce nakledilmesinin yanında hadisin akla uyup uymadığına da bakar. Metin tenkid yönüyle de yanlış rivayet edilen kelimeler ve müdrec lafızlar üzerinde titizlikle durur. Yerine göre muhalif görüşlere çok serttir. Kendi mezhebine ve görüşüne uymayan rivayetler için genellikle bu konuda sahih hadis yoktur derken, benimsediği rivayetleri zayıf da olsa fikhî ve itikadî delil olarak kullanabilmektedir. '*Ârizatü'l-Ahvezî* şerhi ise yazıldığı döneme göre hacimli hem de sistematik bir metodla kaleme alınan güzel bir eserdir.

Özetle İbnü'l-'Arabî, hadis sahasında Tirmizî'ye yapmış olduğu ilk şerh olan '*Ârizatü'l-Ahvezî* ile şerh edebiyatındaki yerini almış, kendisinden sonraki şârihlere de ilham kaynağı olmuştur.